

Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Türkiye Cumhuriyeti Üzerine Makaleler

Ön Söz

Türkiye Cumhuriyeti Stockholm Büyükelçisi Yönet Can Tezel

Tarihsel Açıdan KKTC'nin Tanınma Sorunsalı

Hakan Dumlu

Türk Ortodoksları ve Cumhuriyet'in İlanı Öncesi Laikliğin İnşası

Chris Selçuk Erenerol

II. Dünya Savaşı Arifesinde Türk Dış Politikası ve Türkiye'ye Sığınan Alman Bilim İnsanları

Alkan Özdemir

Kemalist Türkiye'nin Denizcileşme Vizyonu (1923-1938)

Selin Topkaya

Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Dünyası

Serkan Oğul Tuna

Cumhuriyet'in İlk Elli Yılında Alaturka Müzik (1923-1973)

Muratcan Zorcu

Editörler

Mert Can Yılmaz

Muratcan Zorcu

**Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında
Türkiye Cumhuriyeti Üzerine Makaleler**

Artiklar om Republiken Turkiet i Republikens Hundraårsjubileum

Turkiska Student- och Akademikerföreningen
İsveç Türk Üniversiteler ve Akademisyenler Derneği
Banérgatan 77, 115 53 Stockholm, İsveç
info@tsaf.se

Editörler: Mert Can Yılmaz & Muratcan Zorcu

Son Okuma: Nazlı Esen Albayrak

Baskı: Mixam UK

ISBN: 978-91-527-1818-6

© 2023 Ekim, Stockholm

Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Türkiye Cumhuriyeti Üzerine Makaleler
adlı, akademik makalelerden oluşan bu kitabın içeriği, İsveç Türk Üniversiteler ve Akademisyenler Derneği'nin görüşlerini yansıtmaz ve yayın içeriği ile ilgili tek sorumluluk makale metninin yazarlarına aittir.

Bu kitabın her türlü basım-yayın hakkı İsveç Türk Üniversiteler ve Akademisyenler Derneği'ne aittir. Kitaba dijital ortamda www.tsaf.se bağlantısını kullanarak ulaşabilirsiniz.

Editörler

Mert Can Yılmaz | *Uppsala Üniversitesi, Uppsala, İsveç.*

Muratcan Zorcu | *Koç Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.*

Yazarlar

Hakan Dumlu | *İstanbul Beykent Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.*

Chris Selçuk Erenerol | *Brüksel Serbest Üniversitesi, Brüksel, Belçika.*

Alkan Özdemir | *Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.*

Selin Topkaya | *Milano Üniversitesi, Milano, İtalya.*

Serkan Oğul Tuna | *Kaliforniya Üniversitesi, Irvine, ABD.*

Muratcan Zorcu | *Koç Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.*

İsveç Türk Üniversiteler ve Akademisyenler Derneği, bu kitabın hazırlanması sırasında dünyanın çeşitli yerlerindeki Türk gençlerini akademik ve popüler düzlemde bir araya getiren **Yarının Kültürü** (yarininkulturu.org) ekibine teşekkür eder.

İçindekiler

Ön Söz	4
<i>Türkiye Cumhuriyeti Stockholm Büyükelçisi Yönet Can Tezel</i>	
Giriş	8
<i>Mert Can Yılmaz & Muratcan Zorcu</i>	
Tarihsel Açıdan KKTC'nin Tanınma Sorunsalı	9
<i>Hakan Dumlu</i>	
Türk Ortodoksları ve Cumhuriyet'in İlanı Öncesi Laikliğin İnşası	19
<i>Chris Selçuk Erenerol</i>	
II. Dünya Savaşı Arifesinde Türk Dış Politikası ve Türkiye'ye Sığınan Alman Bilim İnsanları	29
<i>Alkan Özdemir</i>	
Kemalist Türkiye'nin Denizcileşme Vizyonu (1923-1938)	39
<i>Selin Topkaya</i>	
Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Dünyası	54
<i>Serkan Oğul Tuna</i>	
Cumhuriyet'in İlk Elli Yılında Alaturka Müzik (1923-1973)	65
<i>Muratcan Zorcu</i>	
Yazarlar ve Editörler Hakkında	77

Ön Söz

Cumhuriyet'in yüzüncü yılı, sadece Türk Milleti için değil başka ülkeler için de önem arz eden ulus-devlete geçiş sürecimiz ve yüz yıllık pratiğimiz hakkında önemli bir değerlendirme yapma fırsatı sunuyor bizlere. Bu yayın, böyle bir kapsamlı değerlendirmeye farklı açılardan katkı sunacak çalışmalardan oluşuyor. Söz konusu derlemeyi hazırlama girişimleri dolayısıyla İsveç Türk Üniversiteliler ve Akademisyenler Derneği'ni tebrik ediyor, katkı sunan genç akademisyenlere de şükranlarımı sunuyorum. Bu vesileyle, benim de ön söz yazmam için yaptıkları nazik daveti, resmî unvanımı bir yana bırakıp bir vatandaş olarak bazı genel şahsî tespit ve görüşlerimi kendileriyle paylaşma fırsatı olarak kullanıyorum.

Tarihsel olayları kendi bağlamında değerlendirmeyi tercih ettiğimizde daha iyi takdir edilen Cumhuriyet'in sunduğu kazanımları burada sıralamaya gerek yok. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki kadroların Türk Milleti için arzu ettiği daha yüksek siyasi, ekonomik ve sosyal standartlara ulaşmanın çağdaş bir yolu olarak gördükleri Cumhuriyet projesi yeni bir iddia, vizyon ve bunu hayata geçirmeyi sağlayacak kurumlar manzumesi öngörmekteydi. Çeşitli tarihçilerimizin isabetle belirttikleri gibi Cumhuriyet, Osmanlı'dan her anlamda mutlak bir kopuş değildi; bu, hayatın akışına da aykırı olurdu. Bazı kilit kurumlar Cumhuriyet'e miras kaldı, uyarlandı. Çoğu yakın geçmişte Osmanlı bürokrati olan yeni yönetici elitlerin Cumhuriyet'i çağdaş bir yönetim modeli olarak seçmeleri, 19. yüzyılda belirginleşen Batılılaşma sürecini 20. yüzyılın özel şartlarında keskin ama akılcı bir dönüşümle hayata geçirme arayışının sonucuydu.

Yüz yıl geride bırakılmışken 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, Cumhuriyet'in artık bir yönetim modeli olarak tartışılması pek anlamlı değil. Esasen günümüzün insanî kalkınmışlık kavramı dikkate alındığında farklı yönetim modellerinden ziyade elde edilen sonuçların değerlendirilmesi daha anlamlı. Çok muhtemeldir ki Cumhuriyet kurulmamış, önemli reformlar yapılmamış olsaydı Türkiye ve Türk insanı bugün sahip olduğu birçok imkândan mahrum kalacaktı. Öte

yandan, Cumhuriyet vatandaşı olmaktan gurur duyarken Cumhuriyet'in başlangıçtaki hedeflerini dikkate aldığım da –ve belki yeni bir ulusal kimlik inşa etme sürecimizde oluşan yüksek beklentiler sebebiyle– yüzüncü yılda daha ileri noktalara varabilmiş olmamızı arzu ettiğimi de itiraf etmeliyim. Bu ileri noktalara ulaşmayı, Cumhuriyet'in ikinci yüz yılında yeni nesiller gerçekleştirecektir.

Genç nesillerin bunu başarması için zor ama değerli bir çabaya ihtiyacımız var. Zor bir çaba, çünkü günümüzün dünyasında geçmişe nazaran daha fazla rekabet ve sınamalar mevcut. Millet olarak aşmamız gereken bazı engeller söz konusu. Değerli bir çaba, çünkü bunun bizi taşıyacağı nokta, Cumhuriyet'in başlangıç mantığıyla uyumlu olacak, “muasır medeniyete” ulaşma hedefine kendi değerlerimizi evrensel değerlerle harmanlayarak ulaşmamızı sağlayacak. Bunu yapabilecek tecrübemiz ve kudretimiz olduğunu da biliyoruz.

Cumhuriyet'in 50. yıl dönümünde ilkokul ikinci sınıf öğrencisiydim. İçeriğini olmasa bile gösterişli kutlamaları, okuldaki etkinliklerimizi hayal meyal hatırlıyorum. Şimdi Cumhuriyet'in yüzüncü yıl dönümünü İsveç'te karşılarken, Cumhuriyet bu yıl kurulmuş olsa şu an bildiklerime, düşündüklerime dayanarak nasıl bir toplumsal seferberlik, hangi ilkeler ve nasıl bir hareket tarzına öncelik vermek gerekirdi diye düşünmekten kendimi alamıyorum.

Böyle bir varsayımdan yola çıkarak aşağıda sıraladığım hususlar ve öneriler ağırlıklı olarak yeni nesillerin işi olacaksa da bu sorumluluğu sadece onlara yüklemek doğru olmaz tabii. Hepimiz bugün itibarıyla neyi daha iyi, daha etkili yapabiliriz ve böylece toplumumuzu hak ettiği standartlara nasıl taşıyız sorusunu sormalıyız. Bu, insanoğlunun en azından iki üç bin yıldır zaten sormakta olduğu nasıl daha iyi, mutlu ve anlamlı yaşam şekline felsefi sorulardan da çok farklı değil aslında. Böyle soruların kesin cevapları olmasa da bu arayışın kendisi değerli. Kaldı ki siyasi kültürümüzü şekillendiren devlet geleneğimiz ve devlet-toplum ilişkileri pratiğimizin, içinde bulunduğumuz çağın şartlarına uyarlanıp geliştirilmesi toplumumuzun 21. yüzyıldaki beklentilerini karşılamak için de elzem. Bu noktadan hareketle aklıma gelen bazı genel ve soyut önerileri aşağıda sunuyorum.

Bunların “söylenmesi kolay, yapması zor” şeyler olduğunu biliyor ve muhtemelen birçok vatandaşımızın da zaman zaman benzer tavsiyeleri içlerinden geçirdiğini veya dillendirdiğini tahmin ediyorum:

- Tarihten doğru dersleri çıkarmak, tarihimizi gereksiz şekilde yüceltmek veya küçümsemekten kaçınmak.
- Kimliğimizin yerel ve evrensel boyutlarını özgüvenli bir yaklaşımla zenginleştirmek.
- Kültürümüzün kolektif yönünü ihmal etmeden, bireysel gelişime imkân tanımak.
- Millî haysiyetimizi korumak, ancak millî gurumuzu okşayan söylemlerle yetinmeyip, gerçekçi tahlil ve muhasebeyi de yapmak.
- Manevî ve maddî değerlerimizi korurken, insan onurunun gereği olan özgürlükleri de genişletmek, demokrasimizi güçlendirmek, hukukun üstünlüğünü her durumda esas almak.
- Toplumsal konularda ve kalkınma çabalarında bilimsel düşünceyi öncelemek, bu arada insan tabiatını göz önünde bulundurarak hoşgörölü ve saygılı bir toplumsal hayatı hedeflemek.
- Bireyler olarak meslek hayatımızda, uğraşlarımızda, sanatımızda vasat olanla yetinmemek, vasatın ne olduğunu bilebilmek için de dünyayı iyi takip etmek.
- Özcü bir üstünlük iddiası yerine, çaba ve performansta üstünlük aramak, vatanseverliğimizi ilerici ve akılcı bir düzlemde tutmak.
- Kritik düşünmeyi esas almak, gençlerimizi bilişsel tuzaklara karşı bilinçlendirmek, kendi içimizde ve dünya ile etkileşimimizde aşırı tarafgirlikten, komplo teorilerinden kaçınmak.
- Millet olarak mütevazı davranmak ama mütevazı hedeflerle yetinmemek.

- Başka toplumların tecrübelerinin bize uygun olanlarından faydalanmaya açık olmak.
- Milli/kültürel aidiyetimizi gözetirken, gerektiğinde dünya vatandaşı olarak düşünebilmek.
- Bir şeyi bilmenin, onu anlamaya yetmeyebileceğini görmek; başkalarının kendi doğruları olabildiğini teslim etmek, bizimkinden farklı olan bakış açılarını kabul etmesek de anlamaya çalışmak.
- Belli bir döneme ait ilerici görüşlerin ve medeni hareket noktalarının zamanla güncellenmesi gerekebildiğini, aksi takdirde bunların çağı yakalama çabasını zorlaştırabildiğini hatırd tutmak.
- Tabiatın, gezegenin daha bilinçli kullanıcılarından, koruyucularından olmak.

Yukarıdaki bu genel ilkeler ve öneriler, birçok toplum için de faydalı sonuçlar verecek hususlar olsa gerek. Bazı toplumlar bunların bir kısmını başka toplumlara göre daha iyi uygulayabiliyorlar. Bazıları zorlanıyor. Kanaatimce biz iyi bir noktadayız ama çok daha iyi bir yerde olabiliriz. Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına adım atıyor olmamız, bunu başarmak için bizlere yeni bir fırsat sunuyor.

Cumhuriyet'in 100. yılı hepimize kutlu olsun.

Yönet Can Tezel

Türkiye Cumhuriyeti Stockholm Büyükelçisi

Giriş

Elinizde tuttuğunuz bu yayın, dünyanın dört bir yanında akademik yaşamlarını sürdüren arkadaşlarımızın, Cumhuriyet'imizin yüzüncü yılını anlamlandırmak ve kutlamak adına kaleme aldığı makaleleri içeriyor.

Bu yayında Hakan Dumlu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) tanınma sürecini tarihsel bir perspektifle değerlendirdi. Chris Selçuk Erenerol bizleri Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarına götürerek bugüne kadar üzerinde pek fazla durulmayan bir meseleye değindi ve Türk Ortodoksları'nın Mustafa Kemal Paşa ile temaslarını anlattı. Alkan Özdemir, İkinci Dünya Savaşı öncesi Almanya'da iktidarda bulunan Nazilerin insanlık dışı uygulamalarla ülkelerinden sürdüğü bilim insanlarına kucak açan Atatürk Türkiye'sinin vizyonunu Türkiye'ye gelen bilim insanlarından örnekler vererek sundu. Selin Topkaya, Atatürk dönemindeki denizcilik faaliyetlerini güçlü bir araştırmayla dönemin gazetelerini irdeleyerek paylaştı. Serkan Oğul Tuna, Türkiye ile Türk dünyası arasındaki ilişkileri kaleme aldı. Son olarak Muratcan Zorcu, Cumhuriyet döneminde yeni eğitim politikalarıyla vatandaşlık bilinci kazanan Türk gençlerinin, Kemalist programın dışında kalan Klasik Osmanlı Müziği ile ilişkisini sorguladı.

Davetimizi kırmayarak bu yayınıma ön söz yazdıkları için Türkiye Cumhuriyeti Stockholm Büyükelçimiz Sayın Yönet Can Tezel'e ve şahsında tüm diplomatik personelimize teşekkür ediyoruz. Kısa bir süre içerisinde araştırmalarını tamamlayan kıymetli yazarlarımıza ayrıca teşekkürü borç biliriz. Sayelerinde Cumhuriyet'imizin yüzüncü yılına yakışan özenli bir yayın ortaya çıktı. Son olarak, yayının son okumasını yapan Nazlı Esen Albayrak'a çok teşekkürler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e ithaf ettiğimiz bu yayınlı Cumhuriyet'imizin 100. yılı kutlu olsun!

Mert Can Yılmaz
Muratcan Zorcu

Tarihsel Açıdan KKTC'nin Tanınma Sorunsalı¹

Hakan Duml

hakandumlu@beykent.edu.tr

Araştırma Görevlisi

İstanbul Beykent Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Özet

Devletlerin tanınması konusunda uluslararası hukukun getirdiği bazı sınırlamalar mevcuttur. Bu çalışmada, söz konusu sınırlamalar bağlamında, KKTC'nin tanınma sorunsalı tarihsel bir perspektifle tahlil edilmiştir. Bunlardan KKTC'yi ilgilendirenlerin ilki, kuvvete başvurma yasaklanması ilkesidir. Buna göre uluslararası hukuka aykırı bir biçimde kuvvet kullanılarak meydana getirilen devletler ve bu yolla elde edilen toprak kazanımları tanınmamalıdır. Bu bakımdan BM Güvenlik Konseyi tarafından Türkiye'nin Kıbrıs'a ikinci müdahalesi işaret edilerek KKTC'nin uluslararası hukuka aykırı bir kuvvet kullanılarak kurulduğu beyan edilmiştir. Oysa Türkiye'nin, KKTC'nin bağımsız bir devlet hâline gelmesini mümkün kılan müdahaleleri uluslararası hukuka uymaz değildir. Bilakis bu müdahalelerin meşruiyeti, Kıbrıs sorununa taraf olan devletlerin üzerinde uzlaşma sağladığı uluslararası antlaşmalardan kaynaklanmaktadır. Devletlerin tanınması konusunda uluslararası hukukun getirdiği sınırlamalardan KKTC'yi ilgilendiren diğer bir ilke de kendi kaderini tayin etme ilkesidir. Bu ilke, BM Genel Kurulu tarafından insan haklarına dayandırılmıştır. Bu bakımdan KKTC'nin ilanının tamamen meşru ve haklı bir sürecin sonucu olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

KKTC, Kıbrıs Sorunu, Kıbrıs Barış Harekâtı, Self determinasyon, Tanıma.

¹ Bu çalışma, yazarın Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nin desteğiyle yazdığı ve Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından kabul edilen “Kıbrıs Davası için Kamu Diplomasisi” başlıklı yüksek lisans tezinden alınmıştır.

Giriş

Uluslararası hukuka göre bir devletin varlığının kanıtı, başlıca üç objektif unsura bağlıdır. Bunlar; insan topluluğu, ülke ve egemen bir kamu otoritesidir (Erdal, 2005, s. 158). Bu bakımdan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Kıbrıs Türklerinin yaşadığı bir devlettir. Bu devlet, Kıbrıs adasının kuzeyinde yer almakta olup sınırları 1974'te Türk Silahlı Kuvvetlerince icra edilen Kıbrıs Barış Harekâtı ile çizilmiştir. Siyasi ve hukukî örgütlenmesini ise 1983'te kemale erdiren devlet, egemen bir kamu otoritesi tesis edip bağımsızlığa kavuşmuştur.

KKTC, her ne kadar Türkiye dışında uluslararası toplum tarafından siyasi sebeplerle hukuken tanınmamış olsa da *de facto* olarak varlığını ispatlamıştır (Örki, 2017, s. 216). Çünkü siyasi ve hukukî örgütlenme sürecinde tanınmanın fiilî şartlarını (Erdal, 2005, s. 160) sağlamıştır. Bu şartlara göre KKTC, sınırları belirli bir ülkeye sahiptir ve bu ülkede devlet olarak egemen ve üstün bir kamu otoritesi tesis etmiştir. Böylece her türlü uluslararası ilişki kurmaya ve bunlardan doğacak yükümlülüklerini yerine getirmeye muktedirdir. Nitekim uluslararası hukukta, tanıma kurumuna yönelik bir uzlaşma sağlanamamış olsa da yeni bir devletin ortaya çıkması, kendisinin bunu fiilen gerçekleştirmiş olmasından ileri gelir. Başka bir deyişle, devlet olma niteliği, diğer devletlerin yeni ortaya çıkan bir varlığa bu niteliği bağışlamasıyla elde edilmez. Aksi takdirde karşılaşılabilecek durum, olmayan bir şeyin tanınmasıdır. Kısacası, bir devlet fiilen mevcut ise o hâlde hukuken de mevcuttur (Erdal, 2005, s. 162).

KKTC'nin uluslararası toplum tarafından hukuken tanınmaması, bütünüyle siyasi bir davranıştır. Çünkü tanıma kurumu, aslında Avrupa devletleri tarafından belirlenmiştir. Bu bakımdan tanıma kurumunun, uluslararası ilişkiler ve hukuk alanlarında Avrupa'nın menfaatlerine göre düzenlendiği düşünülmektedir. Nitekim tanıma, öznel bir takdir niteliği taşımaktadır (Erdal, 2005, s. 163). Bu durum, uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır. Yani devletler arasında ortaya çıkan meseleleri adilane bir karara bağlayacak bir üst otorite yoktur.

Uluslararası Hukuka Göre KKTC

Devletlerin tanınması konusunda uluslararası hukukun getirdiği bazı sınırlamalar da mevcuttur. Bunlardan KKTC'yi ilgilendirenlerin ilki, kuvvete başvurma'nın yasaklanması ilkesidir. Buna göre uluslararası hukuka aykırı bir biçimde kuvvet kullanılarak meydana getirilen devletler ve bu yolla elde edilen toprak kazanımları tanınmamalıdır. Adı geçen ilke uyarınca Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi, 1983'te KKTC'nin ilanına karşılık olarak 18.11.1983 tarihli ve 541 sayılı bir karar (United Nations Security Council, 1983) çıkarmıştır. Bu karara göre Kıbrıs'a ilişkin Türkiye aleyhine alınan daha önceki 365 (UN Security Council, 1974) ve 367 (UN Security Council, 1975) sayılı kararlar bir kez daha onaylanırken aynı zamanda uluslararası toplumdan, "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin kurucu ve garanti antlaşmalarına "aykırı" olduğu gerekçesiyle Ada'da söz konusu devlet haricinde var edilmiş hiçbir Kıbrıs devletinin tanınmaması istenmiştir. Bu bakımdan Güvenlik Konseyi tarafından Türkiye'nin Kıbrıs'a ikinci müdahalesi işaret edilerek KKTC'nin uluslararası hukuka aykırı bir kuvvet kullanılarak kurulduğu varsayılmaktadır (Erdal, 2005, s. 190).

Türkiye'nin Kıbrıs'a birinci müdahalesi uluslararası hukuka uygun görülürken aynı gerekçelere dayanan ikinci müdahalesi ise aykırı bulunmuştur. Oysa Türkiye'nin, KKTC'nin bağımsız bir devlet hâline gelmesini mümkün kılan müdahaleleri uluslararası hukuka uymaz değildir; bilakis, bu müdahalelerin meşruiyeti, Kıbrıs sorununa taraf olan devletlerin üzerinde uzlaşma sağladığı 1959 ve 1960 tarihli Zürih, Londra ve Lefkoşa Antlaşmaları'ndan kaynaklanmaktadır (Arsava, 1996, s. 45). Buna göre söz konusu antlaşmaların kapsamına giren Garanti Antlaşması'nın dördüncü maddesi (UN Treaty Series, 1960) gereğince Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık; Kıbrıs Cumhuriyeti'nde kurucu antlaşmalar hilafına oluşan durum ve koşulların ortadan kaldırılmasına yönelik danışma ve ortak bir eylem olanağı bulunmadığında her türlü tedbiri kendi başlarına alma yetkisine sahiptirler. Ayrıca belirtmek gerekir ki bahsi geçen Garanti Antlaşması'yla Ada'da yerleşik toplumların anayasal hakları, temel özgürlükleri ve güvenlikleri Kıbrıs Cumhuriyeti Devleti'ne karşı da

güvence altına alınmıştır. Yani Ada'da tesis edilmiş hukuk düzeni doğrudan doğruya Kıbrıs Cumhuriyeti Devleti tarafından ihlâl edildiği takdirde garantör devletlere yine müdahale hakkı doğmaktadır (Arsava, 1996, s. 45).

Nitekim 1963'ten 1974'e değin Kıbrıs Türklerine yönelik tedhiş ve tecrit politikaları, bizzat Başpiskopos Makarios'un açık desteğiyle iş gören terör örgütü EOKA tarafından kesintisiz devam ettirilmiştir. Nihayet 1974'te, Yunanistan'daki askerî cuntanın Enosis doğrultusunda Kıbrıs'ta yaptırdığı darbe, Garanti Antlaşması'nın dördüncü maddesinin Türkiye tarafından işletilmesini meşru hâle getirmiştir. Başta Birleşik Krallık olmak üzere Türkiye'nin Avrupalı müttefikleri, bunların yanı sıra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve üçüncü dünya ülkeleri de Kıbrıs'ta anayasal düzenin bozulduğunu kabul etmiş ve darbeyi yaptıran Yunan hükûmetini kınamıştır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) tutumu, çelişkili olmuştur. Çünkü Kıbrıs'ta anayasal düzenin ve statükonun bozulduğunu kabul etmesine rağmen Yunan hükûmetini kınamaktan ve darbecilerin Ada'da kurduğu siyasi otoriteyi gayrimeşru ilan etmekten kaçınmıştır (Fırat, 2002, s. 742). Böylece uluslararası kamuoyundan da yararlanan Türkiye, öncelik verdiği diplomasi yolu bir çıkmaza dönüşünce askerî müdahale kararını uygulamıştır.

BM Güvenlik Konseyi, Türkiye'nin Kıbrıs'a birinci müdahalesinin ardından 353 (1974) sayılı bir karar (UN Security Council, 1974) almıştır. Bu kararda Güvenlik Konseyi tarafından bütün devletler, "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye çağırılmıştır. Ada'da savaşan taraflardan da bu bağlamda ateşkes talep edilmiştir. Ayrıca askerî müdahalenin ivedilikle sonlandırılmasıyla beraber Makarios'un daha önceki talebi doğrultusunda Yunan askerleri de dâhil olmak üzere, uluslararası anlaşmalarla izinli olanlar dışında Ada'da bulunan bütün yabancı askerlerin geri çekilmesi istenmiştir. Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık, garantör devletler olarak Kıbrıs'ta barış ve anayasal düzeni yeniden tesis etmeye davet edilmiştir. Türkiye, Kıbrıs'ta oluşturduğu güvenli bölgeyi diplomasi yoluyla genişletebileceğini

tasarlayarak Konseyin bu çağrısına olumlu yanıt vermiştir (Fırat, 2002, s. 744).

Türkiye'nin Kıbrıs'a birinci müdahalesinin ardından ilan edilen ateşkes, I. Cenevre Görüşmeleri'yle taraflara diploması yolunu açmıştır. Bu görüşmelerin ardından 30 Temmuz 1974'te imzalanan Cenevre Protokolü'nde, Türkiye'nin 1960 antlaşmalarından doğan hakkına dayanarak Ada'ya müdahale etmesi meşru bir eylem olarak kabul edilmiştir (Fırat, 2002, s. 745). Protokolün üçüncü maddesinde, Yunan ve Kıbrıs Rum kuvvetleri tarafından işgal edilmiş bütün Kıbrıs Türk bölgelerinin ivedilikle boşaltılması taahhüt edilmiştir. Ayrıca beşinci madde gereğince Kıbrıs'ta anayasal düzenin yeniden tesis edilmesine yönelik II. Cenevre Görüşmeleri'nin düzenlenmesine karar verilmiştir (Geneva Declaration on Cyprus, 1974). Türk diploması için büyük bir başarı olan bu protokol sayesinde Türkiye, Kıbrıs'a müdahalesinin meşruiyetini doğrulamakla kalmamış; bunun yanı sıra Türk ordusunun geri çekilme koşullarını da onaylatmıştır. Daha da önemlisi, Kıbrıs'taki anayasal düzenin geleceği bağlamında Kıbrıs Türk toplumunun özerkliği de kabul ettirmiştir (Fırat, 2002, s. 746).

Ancak II. Cenevre Görüşmeleri'nde diploması yolu, bir kez daha çıkmaza dönüşmüştür. Çünkü bu görüşmeler sırasında gerek Yunan gerekse Kıbrıs Rum tarafı, anayasal düzenin yeniden tesis edilmesi konusunda uzlaşmaz bir tutum belirlemiştir. Kıbrıs Türk toplumunun temsilcisi Rauf Denktaş, Kıbrıs'ta coğrafi temele dayalı bir federatif yapıyı teklif etmiş; hatta Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş, bu federatif yapının kantonlara da dayandırılabilirliğini belirterek bir bakıma ödün vermiştir. Buna karşılık Yunanistan Dışişleri Bakanı Yeorgios Mavros ve Kıbrıs Rum toplumunun temsilcisi Glafkos Klerides, ülkelerine danışmak için otuz altı saatlik bir süre istemiştir. Ancak Türkiye Dışişleri Bakanı Güneş tarafından bu istek, Yunan ve Rum tarafının Kıbrıs'ta alışık oldukları “düzensizliği” sürdürebilmek için kullandıkları bir oyalama taktiği olarak yorumlanmıştır (Fırat, 2002, s. 747). Üstelik Cenevre Protokolü'nde taahhüt edilmesine rağmen Rum denetimindeki Kıbrıs Türk anklavlarının güvenliği de sağlanamamıştır (Armaoğlu, 1999, s. 805). Sonuç olarak Türkiye,

görüşmelerde bir çözüm bulunamayacağı kanısına varmıştır. Çünkü bu koşullar altında Türkiye'nin Ada'ya müdahale etme gerekçeleri varlığını koruduğu için ateşkese uyma yükümlülüğünün de ortadan kalktığına inanılmıştır (Şener, 2016, s. 430). Bu sebeple Kıbrıs'a ikinci müdahale, bir zorunluluk olmuştur.

Öte yandan Yunan ve Rum taraflarının iddiasına göre Yunanistan'daki askerî cuntanın, iktidarı sivil yönetime devretmesinin ardından 24 Temmuz 1974'te Kıbrıs'taki askerî cunta da yönetimi Kıbrıs Temsilciler Meclisi Başkanı Klerides'e bıraktığı için Ada'daki diktatörlük rejimi son bulmuştur. Bu bakımdan Klerides'in, "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin meşruiyetini ve "anayasal düzenin" yeniden kurulmasını temsil ettiği ileri sürülmüştür. Buna göre Türkiye'nin Kıbrıs'a ikinci müdahalesi, Garanti Antlaşması'ndaki ilgili maddeye dayandırılarak meşruiyet kazanamayacaktır. Ayrıca Cenevre Görüşmeleri, Garanti Antlaşması bağlamında Kıbrıs'ta anayasal düzeninin yeniden tesis edilmesi amacıyla toplandığından ötürü Türkiye'nin ikinci müdahalesinin uluslararası hukuka aykırı olduğuna yönelik bir görüş de belirlemiştir (Kareklas, 2011, s. 21-22).

Nitekim birinci müdahale ertesinde BM Güvenlik Konseyi tarafından alınmış 353 (1974) sayılı kararı ihlâl ettiği gerekçesiyle ikinci müdahalenin, uluslararası hukuka uygunluk bakımından sorunlu olduğu iddia edilmektedir (Şener, 2016, s. 430). Oysa iki toplumlu ortaklık devleti olarak kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin eşit ortağı Kıbrıs Türklerini azınlık statüsüne düşürebilmek için yıllardan beri sürdürülen tedhiş ve tecrit politikasının yarattığı tehlike, ancak Ada'ya ikinci bir müdahaleyle ortadan kaldırılabilmektedir. Üstelik askerî cuntanın da yönetimi sivil Rumlara devretmesi, 1963'ten beridir hukuksuzca sürdürülen fiili durumun yeniden tesis edilmesinden ibarettir. Çünkü Kıbrıs Türkleri, kurucusu ve eşit ortağı oldukları devletten zaten Akritas Planı ile tasfiye edilmiştir. Bu bakımdan Türkiye'nin Kıbrıs'a ikinci müdahalesinin de meşru gerekçelere dayandırıldığı ve insani müdahale kapsamında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Devletlerin tanınması konusunda uluslararası hukukun getirdiği sınırlamalardan KKTC'yi ilgilendiren diğer bir ilke de *kendi*

kaderini tayin etme ilkesidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge ülkelerin, bu ilkeye dayanarak bağımsızlıklarına kavuşmaları meşru bir eylem olarak kabul görmüştür. Bundan başka bir amacı olan ayrılıkçı hareketler, ülke bütünlüğünü tehdit ettiği gerekçesiyle uluslararası hukukta reddedilmektedir ve bu gayrimeşru hareketler kazanım elde ettiği takdirde bunların tanınmamaları yönünde uluslararası toplumda güçlü bir kanı vardır (Erdal, 2005, s. 192).

Kendi kaderini tayin etme ilkesinin hangi durumlarda meşru bir biçimde kullanılabileceğine ilişkin BM Genel Kurulu, 1970'te 2625 (XXV) sayılı bir karar (UN General Assembly, 1970) yayımlamıştır. Karara göre bu ilke, insan haklarına dayandırılmıştır. Bir ulusun, yabancı bir boyunduruk altında baskı ve sömürüye maruz kalması, insan hakları ihlâli olarak ifade edilmiştir. Ayrıca bu ilke ile ayrılıkçı bir hareket arasında kesin bir ayrım söz konusudur. Irk ve renk ayrımı gözetmeden bütün ulusu temsil etme kabiliyetine sahip bir hükûmetin varlığı, egemen bir devletin en belirgin kanıtı olarak kabul edilmiştir. Böyle bir hükûmet var olmadığı takdirde bu ilkenin uygulanmasında bir sakınca olmadığı öngörülmektedir.

Bu karar dikkate alındığında, KKTC'nin ilanının tamamen meşru ve haklı bir sürecin sonucu olduğu varsayılmaktadır. Çünkü 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasası, ulusal bir devlete göre değil iki uluslu bir devlete göre oluşturulmuştur. İki ulus arasında bir uzlaşma sağlanması hedeflenmiştir. Buna göre nüfus oranlarından bağımsız bir biçimde iki ulusa da genel iradeye katılma olanağı yaratılmıştır (Arsava, 1996, s. 44). Ancak 1963-1974 arasında Kıbrıs'ta, yukarıda sözü edilen nitelik ve kabiliyetleri taşıyan bir devlet otoritesi bulunmadığından ötürü Kıbrıs Türklerinin kendi kaderini tayin etme ilkesini kullanmasının meşru bir eylem olduğu düşünülmektedir.

Başpiskopos Makarios'un Kıbrıs anayasasında, değiştirilemez temel hükümler de dâhil olmak üzere, yaptığı tek taraflı değişiklikler; Ada'daki toplumlar arasında yaratılmış eşit ve güvenceli statüyü, Rumların üstünlüğünü sağlayacak biçimde ortadan kaldırmıştır. Ada'da meydana getirilen kargaşa ve terör, anayasal düzenin bozulmasıyla beraber yaygınlaşmıştır. Kıbrıs Türkleri, hayati bir ikileme itilmiştir:

Dayatılan yeni “anayasal düzeni” kabul ederek azınlık statüsüne düşmek ya da reddederek ortaklık devletinden tasfiye edilmek. Bu koşullardan kurtulmanın yolunu, kendi yönetimlerini kurarak bulan Kıbrıs Türkleri; önce 1967’de geçici yönetim, ardından 1975’te federe devlet örgütlenmesi ve son olarak 1983’te yeni ve bağımsız bir devlet ortaya çıkarmıştır (Çaycı, 2016, s. 442). Çünkü ortaklık devletinden tasfiye edildikleri için uluslararası hukuktan kaynaklanan egemenlik haklarını kullanabilecekleri bir siyasi otoriteden yoksun bırakılmışlardır. Nitekim uluslararası hukuk, devleti temel almaktadır. Sonuç olarak Kıbrıs Türkleri, Rum yönetiminin gasp etmeye çalıştığı egemenlik haklarını korumak amacıyla ayrı bir devlet kurmaya mecbur olmuştur (Şahin, 2021, s. 99).

Sonuç

KKTC’nin ilanı konusunda, 1983’e kadar Kıbrıs Türkleri tarafından adım adım devam ettirilen siyasi ve hukuki örgütlenme incelendiğinde, özellikle 1967’de oluşturulan Geçici Türk Yönetimi’nden itibaren Ada’da zaten tek bir yönetim bulunmadığı görülmektedir. Nitekim 1968’de başlatılan toplumlar arası görüşmeler de bunu kanıtlar niteliktedir. Bu görüşmelerin 1971’e dek süren ilk aşamasında Türk tarafı, yerel özerklik (*local autonomy*) tezini savunmuştur (Özgöker et al., 2020, s. 624). Türkiye’nin müdahalesinin ardından 1975’te Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin kurulması da Ada’da iki bölge, iki toplumlu bir federasyonun amaçlandığını işaret etmektedir. Kıbrıs Rum toplumuyla bu amaca yönelik müzakereler yürütülmüştür. Ancak bu müzakereler sonuç vermemiştir. Hâl böyleyken Kıbrıs Türklerinin, meşru bir hükümetten kopmadığı düşünülmektedir. Meselenin bu yönü, KKTC’nin ilanının tek taraflı olmadığını işaret etmektedir. Sonuç itibarıyla Ada’da iki eşit ve egemen devletin bulunduğu, KKTC’nin ilanıyla uluslararası topluma duyurulmuştur (Eminoğlu, 2015, s. 120).

Nitekim Türkiye’nin Ada’ya ilk müdahalesinden sonra, 30 Temmuz 1974’te düzenlenen I. Cenevre Görüşmeleri’nde; Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık dışişleri bakanları tarafında imzalanan protokol, bu konuda önemli bir belgedir. Bu protokolde, Kıbrıs’ta

Türklere ve Rumlara ait iki ayrı muhtar idarenin fiilen mevcut olduğu üç garantör devlet tarafından da tescil edilmiştir (Geneva Declaration on Cyprus, 1974). Buna göre uluslararası bir belgede varlığı tescil edilen Kıbrıs Türk Yönetimi'nin özerkliği hukuken tanınmıştır. Benzer bir hukuki gelişme, Türkiye'nin Ada'ya ikinci müdahalesinin ardınca kaydedilmiştir. Viyana'da 2 Ağustos 1975'te gerçekleştirilen Türk ve Rum toplumları arasındaki görüşmelerde, nüfus mübadelesine ilişkin bir anlaşmaya varılmıştır (UN Secretary-General, 1975). BM'nin yardımıyla uygulanan mübadele sonucunda Kıbrıs'taki iki ayrı muhtar idare, kendi toplumlarını temsil etmeyi başarmıştır (Eminoğlu, 2015, s. 120). Sonuç olarak Ada'nın kuzeyinde kurulan Türk egemenliğinin örtülü bir biçimde tanındığı varsayılmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Press and Information Office. (1974, July 30). Geneva Declaration on Cyprus. [https://www.pio.gov.cy/en/agreements-geneva-declaration-on-cyprus-\(30-july-1974\).html](https://www.pio.gov.cy/en/agreements-geneva-declaration-on-cyprus-(30-july-1974).html) [Erişim Tarihi: 15.03.2023].

The General Assembly, (1970). Resolution 2625 (XXV). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/202170?ln=en> [Erişim Tarihi: 02.11.2022].

The Secretary-General. (1975). Interim report of the Secretary-General pursuant to Security Council resolution 370 (1975). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/449332?ln=en> [Erişim Tarihi: 16.03.2023].

The Security Council. (1974). Resolution 353 (1974). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/93470?ln=en> [Erişim Tarihi: 16.03.2023].

The Security Council. (1974). Resolution 365 (1974). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/93479?ln=en> [Erişim Tarihi: 02.11.2022].

The Security Council. (1975). Resolution 367 (1975). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/93485?ln=en> [Erişim Tarihi: 02.11.2022].

The Security Council. (1983). Resolution 541 (1983). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/58970?ln=en> [Erişim Tarihi: 02.11.2022].

United Nations. (1960). Treaty of Guarantee (Treaty Series, No. 5475, Nicosia, 16 August 1960). <http://ua.mfa.gov.tr> [Erişim Tarihi: 20.03.2023].

Kıtaplar ve Makaleler

Armaoğlu, F. (1999). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (11. bs.). Alkım Yayınevi.

- Arsava A. F. (1996). Kıbrıs Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 51(1), 43-51. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001901.
- Çaycı, S. Kıbrıs Uyuşmazlığının Niteliği ve Çözümünde Uygulanacak Hukuk. Duygu Türker Çelik (Yay. Haz.), Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, 11-13 Aralık 2014 içinde (s. 435-446). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Eminoğlu, A. (2015). Uluslararası Politikada Tanımanın Esasları: Kosova Analizi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdal, S. (2005). Uluslararası Hukukta Tanıma Kurumu ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örneği. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(1), 157-196.
- Kareklas, I. (2011). International Law & Diplomacy on the Turkish Military Intervention of Cyprus. Hellenic Foundation for European & Foreign Policy (ELIAMEP), No. 18, 1-27.
- Melek F. (2002). 1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar içinde (s. 576-614). İletişim Yayınları.
- Örki, A. (2017). Bölgesel Güvenlik Kompleksi Çerçevesinden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Sorunsalı. Avrasya İncelemeleri Dergisi, 5(2), 209-231.
- Özgöker U., Karademir M., Batı G. F. (2020). Akdeniz'in Mavi Amiral Gemisi Kıbrıs ve Mavi İnci'de Enerji. Fatma Çalık Orhun (Ed.), (Osmanlıdan Günümüze) Kıbrıs: Dün, Bugün, Yarın içinde (s. 621-630). Gazi Kitabevi.
- Şahin, İ. (2021). Kıbrıs'ta Egemenlik Çekişmeleri ve KKTC'nin Güçlenen Devlet Statüsü. Ortadoğu Analiz, 12(100), 96-99.
- Şener, B. (2016). Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Meşruiyeti ve Uluslararası Hukuk Açısından Bir Değerlendirmesi. Duygu Türker Çelik (Yay. Haz.), Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, 11-13 Aralık 2014 içinde (s. 395-433). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Türk Ortodoksları ve Cumhuriyet'in İlanı Öncesi Laikliğin İnşası

Chris Selçuk Erenerol

erenerolselcuk@gmail.com

Siyaset Bilimi Bölümü Yüksek Lisans Mezunlu
Brüksel Serbest Üniversitesi, Brüksel, Belçika

Özet

Millî Mücadele döneminin en az işlenen konularından biri Türk Ortodoksları'nın sağladığı katkılardır. 2. yüzyıldan itibaren, kuzey steplerinden Anadolu'ya, Balkanlara ve Avrupa'nın birçok yerine akınlar ile gelmiş olan Kıpçak Türkleri yüzyıllar boyunca farklı toplumlarla kaynaşmış ve yeni yönetimler kurmuştur. 1071'de kazanılan Malazgirt Zaferi'nde büyük rol oynamış Peçenekler ve farklı Türk Hristiyan boyları, o tarihten günümüze kadar bu coğrafyada Müslüman Türklerle beraber yaşamıştır. Millî kimliğini unutmayan Türk Ortodokslar, Papa Eftim önderliğinde bağımsız bir Türk kilisesi kurarak mücadelenin en başından koşulsuz şekilde Mustafa Kemal Atatürk'e bağlılıklarını göstermişlerdir. Türkçe konuşan ve Türkçe ibadet etmek isteyen Türk Ortodokslar, İstanbul Patrikhanesi'nin (Fener Rum Kilisesi) Yunanlaştırma propagandasından ve yürüttüğü faaliyetlerden büyük rahatsızlık duymuşlardır. Bu faaliyetler, özellikle 1821'de gerçekleşen Mora İsyanı sonrası *Megali İdea*'yı hayata geçirme amacıyla hız kazanmış ve yürütülen Yunanlaştırma politikaları zamanla yerini silahlı çetelerin yürüttüğü katliamlara bırakmıştır. Müslüman ve Hristiyan Türkler arasında yaşanan gerilimin durdurulması gerektiğini bilen Papa Eftim, Kurtuluş Savaşı sırasında Müslüman cemaat tarafından kabul ve saygı görmüş, bu sebeple ilk olarak Türk cemaatlerin arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi çalışmalarına başlamıştır. 1918 yılında *Keskin Beyannamesi* ile çalışmalarına başlayan Papa Eftim, sonraki adımda *Umum Anadolu Türk Ortodokslarının Kilise Kongresi*'ni toplamış ve Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasına vesile olmuştur. Bu kongrede alınan kararlar ışığında işbu makale, kabulünden önce laikliğin Türk Ortodoks cemaatinde nasıl içselleştirildiğini ve millî bilincin dinî inanışlardan nasıl üstte tutulduğunu inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler

Türk Ortodokslar, Millî Mücadele, Papa Eftim, Laiklik.

Giriş

Büyük Kavimler Göçü'nden itibaren, Ural-Altay bölgesinden kuzey steplerini aşarak Anadolu'ya, Balkanlara ve Avrupa'nın birçok yerine akınlarla gelmiş olan Kıpçak Türkleri yüzyıllar boyunca farklı toplumlarla kaynaşmış ve yeni yönetimler kurmuştur. 1071'de kazanılan Malazgirt Zaferi'nde büyük rol oynamış Peçenekler ve farklı Türk Hristiyan boyları, o tarihten günümüze kadar bu coğrafyada Müslüman Türklerle beraber yaşamıştır.

Millî Mücadele'nin 1919 yılında başlamasıyla birlikte millî kimliğini unutmayan Türk Ortodokslar, Papa Eftim önderliğinde bağımsız bir Türk kilisesi kurma kararıyla Mustafa Kemal Atatürk'e koşulsuz bağlılıklarını göstereceklerdir. Türkçe konuşan ve Türkçe ibadet etmek isteyen Türk Ortodokslar, İstanbul Patrikhanesi'nin Yunanlaştırma propagandasından ve yürüttüğü faaliyetlerden büyük rahatsızlık duymuşlardır. Bu faaliyetler, özellikle 1821'de gerçekleşen Mora İsyanı sonrası *Megali İdea*'yı hayata geçirme amacıyla hız kazanmış ve yürütülen Yunanlaştırma politikaları zamanla yerini silahlı çetelerin yürüttüğü katliamlara bırakmıştır. Müslüman Türkler kadar Hristiyan Türkler de bu faaliyetlerden zarar görmüş ve inançlarının millî bilinçlerinin önüne geçmesine izin vermeyerek mücadele etme kararı almışlardır.

Papa Eftim, doğum adıyla Pavri, 1884 yılında Ankara ilinin, Yozgat sancağına bağlı Akdağmadeni kasabasının İstanbulluoğlu Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Papa Eftim'in babası tüccardı ve Karahisarlıoğlu lakabıyla tanınırdı. Genç yaşından itibaren, babaannesi ile beraber gittiği kilise sayesinde Hristiyanlığa ve genel olarak dinlere ve onları öğrenmeye ilgi duymaya başlamıştır. Bu yüzden Kuran-ı Kerim'i ezberleyen arkadaşlarına özenerek İncil'i ezberlemiş, hatta bununla yetinmeyerek kendi kendine tefsir etmeye başlamış ve böylelikle okuduklarını anlayarak dine daha çok bağlanmış. Müslüman ve Hristiyan Türklerin beraber yaşadığı Akdağ Madeni ve genel olarak Anadolu, bu yönden Papa Eftim'in aynı zamanda gelecekte yapacağı çalışmalarla vereceği mücadeleler için ilham olmuştur.

Dine duyduğu ilgiden ötürü Papa Eftim öncelikle eğitimine kilise okulunda okuma-yazma öğrenerek başladı, ardından rüstiye gitti ve son olarak da eğitimini Yozgat'ta bulunan ruhban okulunda tamamlayarak dinî eğitimini tamamladı. Meslek hayatına 1908'de Ankara'ya giderek babasının işi olan manifaturacılıkla başladı. 1911'de evlenmesi ardından 1912 yılında diyakoz olup “Eftim” ismini aldı. *Eftim* isminin önemi ise zamanında Kıpçak Türklerini vaftiz edip Hristiyanlığa geçiren *Keşiş Eftim*'den gelmesiydi. Üç yıl aradan sonra, 1915'te papaz olan Papa Eftim memleketine döndü ve yine üç yıl sonrasında, 1918'de Kayseri Metropolit¹ Nikola tarafından takdis edilerek Keskin Metropolit Vekili olarak atandı. Papa Eftim'in Millî Mücadele'ye desteği de resmî olarak bu süreçten sonra başlamış oldu (Doğan, 2021, s. 13-14).

Millî Mücadele'ye Destek Dönemi

1 Nisan 1918 tarihinde Papa Eftim Keskin Metropolit Vekili iken İstanbul Patrikhanesi'nin yıllardan beri süregelen Yunanlaştırma politikalarına ve yürüttükleri karalama kampanyalarına karşı verdiği bir beyanname ile Türklerin ve Türk Ortodoksların sesini dünyaya duyurdu.²

¹ Metropolitlik makamı, Ortodokslar için Patriklik makamından sonra gelen ve bir bölgedeki din işlerini yürütmeleri adına seçilmiş kişilere verilen sıfattır.

² Beyannamenin bir kısmı şöyledir: “Büyük Allah'ın iradesiyle, İsa Mesih'in hizmetkârı Keskin Ortodoks reis-i ruhanisi ben Papa Eftim, umum Anadolu Ortodoks cemaat ve kiliselerine Tanrı Babamızdan ve mübarek İsa Mesih'imizden cümlenize selamet ve saadet, inayet ve ihsan buyurmasını dua eder. Avrupa müdahalesi ve bilhassa son zamanlardaki Yunan taarruzları neticesinde Anadolu'nun Müslümanları gibi biz Hristiyanları da müteessir ve mutazarrır oluyorlar. Anadolu'da hiçbir Hristiyan yoktur ki şu umumi felaketin kendilerine ait kısmın yegâne müsebbibinin İstanbul Patrikhanesi olduğuna kanaat getirmemiş olsun (...) Mesela, İstanbul Patrikhanesi'nin bize Türklüğümüzü unutturmak ve dilimizi değiştirmek için aldığı bunca tedbirler hiç kâr etti mi? İşte Türk tabiiyetimiz ve dilimiz olduğu gibi bakidir. Halis Türk ve Türk evlatları olduğumuzu adet, töre ve her hâlimizle ispat bunu ispat etmekteyiz. Düşüncelerimi böylece özetlemiş ve halletmiş oluyorum. İşitmek için kucağı olan işitsin! On asırdan beri Anadolu'da Türk hükûmetimiz kiliselerimize ve dinimize ne zaman taarruz etti? Böyle bir

Papa Eftim'in verdiği bu beyanname özellikle İstanbul Patrikhanesi içerisinde büyük bir yankı uyandırmış ve Patrikhane yetkililerini harekete geçirmiştir. En başta Papa Eftim'e bir tamim gönderen İstanbul Patrikhanesi, artık Türk Hükûmeti'ne bağlı olmalarının gereksiz olduğunu belirterek kendisinden yürüttüğü faaliyetleri durdurmasını istemişlerdir. Mücadelesini bitirmemekte kararlı olduğunu gördüklerindeyse Papa Eftim'in tutuklanmasını talep etmişlerdir. Girişimlerinde art arda başarısız olan İstanbul Patrikhanesi saldırı yollarını değiştirirken Papa Eftim bu sıralarda Millî Mücadele'ye aleni şekilde destek vereceğini belirtir ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yerini alır.

4 Eylül 1919'da başlayıp bir hafta süren Sivas Kongresi öncesinde Papa Eftim, Keskinli Rıza Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa ile tanışır. *Keskin Beyannamesi*'nden etkilenen Mustafa Kemal Paşa zaten Papa Eftim'i gıyaben tanımaktaydı. Keskinli Rıza Bey'in de aracı olmasıyla yüz yüze tanışan Papa Eftim ve Mustafa Kemal Paşa böylelikle mücadele verecekleri tam bağımsızlık için yeni bir adım daha atmış olacaktı. Papa Eftim'in Sivas Kongresi'nde resmî olarak delege olmamasına rağmen *millî iradeyi temsilen* orada bulunduğu aşikârdır. Aynı zamanda Temsil Heyeti üyelerinden Antep delegesi Kara Vasıf Bey'in 30 Ekim 1919 tarihli demecinde de *"Anadolu Hristiyanları millî hareketin lehinedir"* demesi, Papa Eftim önderliğinde teşkilatlanan Türk Hristiyanların verilen bağımsızlık mücadelesinden ayrı tutulmadığının da göstergesidir (Doğan, 2021, s. 34-36). Sivas Kongresi sonrasında Keskin'de yapılan bir mitingde Papa Eftim İstanbul Hükûmeti'ni resmen tanımadığını belirterek bundan sonra sadece Mustafa Kemal Paşa'dan emir alacaklarını söyler (Ekincikli, 1998, s. 163).

şey vaki midir? Haşal Dini Allah'a ait ve vicdana bağlıdır. Kiliseler siyaset ocağı değildir; Allah'ın evidir. Din şerre ve ihtilafa ait değildir; hayra ve iyiliğe, sulh ve selamete delalettir. Fener Patrikhanesi'nin dinî ve ruhanî vazifesini ihmal ederek, şanlı Türk milletinin biz şanlı evlatlarını hilelerle Yunanlı yapmaya kalkışması ve Avrupa'ya böyle göstermesi, Türk milletinin aleyhine esastan ari şikâyetlerde bulunması, Allah'ın emrine ve hakikatine muhaliftir..."

İstanbul Patrikhanesi'nin yürüttüğü asimilasyon politikalarından ve kurulan silahlı çeteler ile huzuru bozan düşmanca tavırlarından rahatsız olan Türk Ortodokslar daha 20. yüzyılın en başında, 1903 yılında, müstakil bir Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulması adına tepkilerini göstermeye başlamış; ileriki yıllara doğru da bunu bir kamuoyu meselesine dönüştürmüşlerdi. 1903 yılının Kasım ayında *Bir Türk* imzasıyla verilen bir dilekçede İstanbul Patrikhanesi'nin yaratacağı tehlike ve müstakil bir Türk Ortodoks Kilisesi'nin varlığının ehemmiyeti sunulmuştu. Hatta bu dilekçeye cevap alınamayınca ikincisi de kaleme alınmıştır. Bu dilekçede, özellikle Balkanların bağımsız olmasıyla artık millî kiliselerin kurulmasının öneminden ötürü İstanbul Patrikhanesi'nin de Anadolu'da bulunan Ortodoksları bu ideoloji uyarınca Yunanlaştırdığı belirtiliyordu (Atalay, 1998, s. 22). Tabiiyeti Türk olan Ortodokslar bu Yunanlaştırılmadan bir hayli rahatsızdı ve millî kimliklerini kaybetmek istemiyordu. Ortak bir din üzerinden yapılan bu asimilasyon politikalarının durdurulmasının yegâne çözümü de Balkanlarda kurulan millî kiliseler gibi Türk Ortodokslarının da kendi millî ve bağımsız kilisesini kurmasıydı.

Artan bu talepler doğrultusunda Karaman'da bir Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulması Osmanlı Hükûmeti'nin gündemine gelmiş; *Hakimiyet-i Millîye Gazetesi*³ Türk Ortodokslarının kendi kiliselerini kurma isteğinin Birinci Dünya Savaşı sırasında Hükûmet'in gündemine taşındığını yazmıştı (Doğan, 2021, s. 43). Artık yıl 1921'e geldiğinde, Türk Ortodoksları kendi kiliselerini kurmak için resmî yollara başvurarak verdikleri dilekçelerde Türk olduklarını, Türkçe konuştuklarını ve İstanbul Patrikhanesi'nin yürüttüğü faaliyetlere karşı

³ Haberin içeriğinde şu bilgilere yer verilmiştir: "Anadolu Rumlarının İstanbul Patrikliğinden ayrılmak arzusu yeni bir şey değildir, Harb-i Umumi [Birinci Dünya Savaşı] içinde de bunu istemişlerdi. Bu mutelebat üzerine o zamanki Hükûmet, Anadolu'da Hristiyan fakat aslen Türk olan bu Rumlar için Karaman'da yeni bir kilise, yeni bir Patrikhane ihdası tasavvurunda (meydana getirme düşüncesinde) idi. Mesele şimdi tekrar canlanmış bulunuyor. Ümit ederiz ki bu defa bir neticeye vasıl olur." *Hakimiyet-i Millîye Gazetesi*, 1 Mayıs 1921.

olduklarını belirterek birleşmek istediklerini dile getiriyorlardı.⁴

Umum Anadolu Türk Ortodokslarının Kilise Kongresi

Papa Eftim'in çabaları ve Anadolu Ortodokslarının kararlı tutumu ile Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulması adına Ocak ayında verilen teklifin kanunlaştırılma süreci hızlandırılarak 1 Mayıs 1921'de Bakanlar Kurulu tarafından *Türk Ortodoks Patrikhanesi* kurulması ile ilgili karar kabul edilmiş ve ardından 1 Haziran'da Celaleddin Arif Bey, İstanbul Adliye Nezareti Mezaheb Müdürü Baha Bey'i Ankara'ya davet ederek kendisinden bu husus hakkında detaylı bir kanun tasarısı hazırlamasını istemiştir. Bunun üzerine Baha Bey tarafından hazırlanan 16 maddelik kanun tasarısı, 26 Temmuz 1921 tarihinde Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur (Anzerlioğlu, 2013).

Bütün engellere rağmen bağımsız bir Türk Ortodoks Kilisesi kurulması için başta Papa Eftim olmak üzere çevresinde ve Anadolu'da bulunan Türk Ortodokslar çalışmalara devam ediyor ve geri adım atmıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'dan da alınan güç ve izinle Kayseri'de kongrenin toplanması için şartlar 1922 yılının Temmuz ayında

⁴ Örneklendirmek gerekirse, 11 Nisan 1921'de Kastamonu, Daday, Tosya, Taşköprü ve Safranbolu'da yaşayan Türk Ortodoksları kaymakamlıklarına başvurarak eskiden beri Hristiyanlığı kabul etmiş Türkler olduklarını belirterek, Türk adı altında yaşamak ve Türk Hükûmeti'ne bağlı olmak istediklerini dile getirerek İstanbul Patrikhanesi'nin ihanetleri yüzünden ilişkileri kesip bir Türk Ortodoks kilisesine tabi olmak istediklerini belirtmişlerdir. Konya'da yaşayan Papa Nikola orada yaşayan Ortodokslar adına Avrupa ve Amerika Dışişleri Bakanlıklarına çektiği telgrafta, "Biz aşağıda imzaları bulunan Konya Türk Ortodoksları, yedi asırdan beri ecdadımız Türk tabiiyetinde huzur ve rahat içindeyiz. Hiçbir müdahale olmaksızın kardeş ve vatandaş olarak yaşamaktayız" ifadelerine yer vermiştir. Yine aynı şekilde Papa Nikola ve Gülistan Hristos imzalarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, İçişleri, Dışişleri ve Adliye Vekaletine gönderdikleri dilekçelerde asırlardır bu topraklarda huzur içinde yaşadıklarını, Anadolu'da Rum veya Elen adında milletlerin bulunmadığını ve kendilerinin milattan önce batıya doğru göç eden, etnik olarak Turanlı Hristiyan Türkler olduklarını kaleme alıp İstanbul Patrikhanesi'ne kendilerinin adına karar vermeleri hususunda vekâlet vermediklerini ve Avrupalı devletlerin azınlık hukuku gibi bahanelerle toplumun arasına ikilik sokmalarından ötürü duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir.

olgunlaşmış olacaktı. Haklı ve yasal mücadelelerini İstanbul Patrikhanesi'nin bütün baskılarına ve karalama kampanyalarına karşı yürüten Türk Ortodokslar, Ankara Hükûmeti'yle bütün hukuki zemini tamamladıktan sonra kongrenin oluşabilmesi adına *ruhani* boyutunu tamamlayacak ve kilisenin kurulabilmesi için görüşmeleri başlatabilecekti.⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne tabi Umum Anadolu Türk Ortodokslarının Kilise Kongresi toplamda on bir

⁵ Kongrenin toplanabilmesi ve sürecin başlayabilmesi adına Bodrumlu bir Türk Ortodoks olan hukukçu İstımat Zihni Bey ve Antalyalı Filip Efendi, Papa Eftim'e yardım etmek amacıyla Kayseri'ye gelir ve çalışmalara başlarlar. Kilisenin Kayseri'de kurulmasının istemi de tesadüf değildi. Kayseri, Doğu Hristiyanlığı için bir hayli mühim bir yerdı. Birçok büyük Hristiyan âlimi Kayseri'den çıkmıştır ki aralarından bir tanesi de bilgi birikimi, yazdığı eserler ve tarihe katkılarıyla kilise doktoru olarak tanınan Aziz Basi'dir. Bu yüzden Kayseri Metropolitliği tarihsel olarak Doğu Hristiyanlığının tarihi merkezi olarak anılmakta ve bu öneminden ötürü de kilisenin burada kurulması Papa Eftim tarafından uygun görülmüştür. Kongrenin toplanabilmesi adına Papa Eftim'in üç ruhanî başkana ihtiyacı vardı. Bu ruhanî başkanların Türk tabiiyetinde olmaları ve Türkçe konuşmaları gerekmektedir. Lakin Anadolu'da olan olaylardan ötürü birçok ruhanî başkan yerlerini terk etmişti ve elde fazla bir seçenek bulunmamaktaydı. İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı olan Maçka Metropolit Kirillos kongreye daveti kabul etmemişti. Papa Eftim'in iknaları üzerine Konya Metropolit Prokobiyos, Antalya Piskoposu Meletios ve Gümüşhane Piskoposu Yervasiyos Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulması için yapılacak kongreye katılmayı kabul eder ve sürecin başlaması için gereken üç ruhanî başkan da böylelikle bulunmuş olur. Ruhanî başkanların yanında Anadolu ve Trakya'da bulunan seksen ruhanî daire de kongreye katılmaları için davet edilir lakin İstanbul Patrikhanesi'nin nüfuzu altında bulunan sekiz daire kongreye iştirak etmez. Geri kalan yetmiş iki daire kongreye katılır ve 22 Temmuz 1922 tarihinde Kongre ilk toplantısını yaparak Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulması adına çalışmalara başlar. Uzun ve çekimli geçen bir süreç ardından toplanan kongreye üç teklif sunulmasına karar verilir. Bunlar, 1. Kanun ve nizamla aykırı olarak patrik seçilen Meletios Metaksis (Patrik Meletios ile daha önce bahsi geçen Antalya Piskoposu Meletios'u karıştırmamak gerekmektedir. Patrik Meletios Megali İdea savunucusu ve Türk düşmanıdır; Piskopos Meletios ise Millî Mücadele'ye destek vermiştir.) patriklikten çıkarılacak ve Fener Patrikhanesi feshedilecektir. 2. Kayseri'de bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulacaktır. 3. Kilise ve cemaatler tarafından noterliklerce düzenlenmiş vekâletnâmelerle Papa Eftim'e "Anadolu Ortodoks Kiliselerinin Umum Vekilliği ve Murahhaslığı Payesi" verilecektir. (Özkan, 2003, s. 41.)

oturum yapmış ve kongre boyunca alınan kararlar *Ortodoksluk Sadası Gazetesi*'nde yayımlanmıştır. *Ortodoksluk Sadası Gazetesi* sayesinde halk bir yandan kongrede alınan kararları ve tartışmaları takip edebiliyordu, bir yandan da gazete halkı Millî Mücadele'ye desteğe çağırıyordu. *Ortodoksluk Sadası*'nın önemli görevlerinden bir tanesi Türk Ortodokslarının verdiği haklı mücadeleyi duyurmaya çalışmak iken diğer yandan Batı dünyasında çıkan yalan haberleri bertaraf etmekte. İstanbul Patrikhanesi'nin propagandalarını tekzip etmek görevini de eklemeliyiz. İstimat Zihni Bey gazetenin imtiyaz sahibi, baş yazarı ve hukuk sorumlusuyken Filip Efendi de yazı işleri ve sorumlu müdür görevlerini yürütüyorlardı. İlk sayısı 9 Temmuz 1922, son sayısı ise 8 Nisan 1923 tarihli olan *Ortodoksluk Sadası* toplamda on altı yayın yapmıştır. İlk on üç sayısı "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine Tabidir. Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilisa Kongresinin Mürevvic-i Efkarıdır" şeklinde olan gazetenin, son üç sayısı "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine tabi Umum Anadolu Türk Ortodokslarının dinî, ahlaki haftalık gazetesi" olarak yayımlanmıştır. (Doğan, 2021, s. 66).

Baş yazar İstimat Zihni Efendi'nin 16 Temmuz 1922 tarihli, özellikle din ve siyasetin iç içe geçmiş bir şekilde kullanılıyor oluşunu eleştirdiği yazısı bir hayli önemlidir. Türk Ortodoksların başına açılmış bu felaketlerin dinin siyasete alet edilmesinden ötürü olduğunun altını çizen İstimat Zihni Bey, Fatih Sultan Mehmed'in yönetim biçimiyle Türklerin ve Rumların uzun sürelerdir huzur içinde yaşadığını belirtmiştir. Yazısında İstanbul Patrikhanesi'nin yürüttüğü kirli ve hain faaliyetlerin bu huzuru bozduğuna dikkat çeken İstimat Zihni Bey, Türk hükûmetinin aleyhinde yürüttükleri bu politikaların onları Batılı güçlere oyuncak ettiğini ve bu suretle Türk Ortodokslarını da bu kirli oyunlara ve elim siyasete sürüklemek isteyen İstanbul Patrikhanesi'ne karşı Türk Ortodokslarının isyan etmesinin en doğal hakları olduğunu söylemiştir. Yazının devamında ise İstanbul Patrikhanesi'nin bu yolsuz faaliyetlerine karşı Keskin Reis-i Ruhanisi Papa Eftim Efendi Hazretleri'nin yayımladığı beyanatın da Türk Ortodokslarının hissiyatına tercüman olduğunu söyler (Doğan, 2021, s. 67).

Kongrede alınan kararlardan birkaçına bakacak olursak bunlardan belki de en önemlilerinden bir tanesi 3 Eylül 1922’de alınmış olan, metropolitlerin bundan sonra haberleşme, yazışma ve hesap işlerinde yalnızca Türkçeyi kullanacak olmaları; bu kurala uymayan memurların ise görevden alınacak olmalarıdır. Kiliselerde düzenlenecek ayinlerde ise yine Türkçenin kullanılması gerektiğine karar veren Kongre, vaizleri Türkçe veremeyecekler için seyyar vaizlerin de sağlanmasına hükmeder. İncil’in de Türkçeye çevrilmesine karar veren Kongre, aynı zamanda başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hem Türk Ordusu’nun hem de mücadeleyi yürüten hükûmetin muvaffak olması adına toplantılarda dualar okur.

Kongrenin 21 Eylül 1922 tarihli onuncu toplantısında, nizama uygun ve en başta kararlaştırıldığı üzere Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi kurulur⁶. Zorlu bir süreç ardından Türk Ortodoksları kendi bağımsız kiliselerini kurarak İstanbul Patrikhanesi etkisi altından çıkmayı başarırlar. Baştan beri Ankara Hükûmeti yanında yer almış Türk Ortodoksları artık fiili olarak da kazandıkları bağımsızlıkları ile kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’nin bir kurumu olmuşlardır. Bilhassa gelecek yıllar içinde cumhuriyetin ilanıla beraber baskın din unsurundan kurtularak bir *Türk milleti* inşa edecek yasaların kabul edilmesinin temelini oluşturan laiklik umdesi, Müslüman ve Hristiyan Türklerin beraber verdikleri mücadelenin sonucu olacaktır.

Sonuç

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’ne tabi Umum Anadolu Türk Ortodokslarının Kilise Kongresi’nde alınan kararlar ışığında görüyoruz ki bütün asimilasyon politikalarına karşı Türk Ortodoksları sahip oldukları millî kimlik bilinciyle anadilleri Türkçeyi ibadet alanına ve resmi işlerine dâhil etmiştir. Din ve devlet işlerinin birbiri içine girdiğini tespit eden İstimat Zihni Efendi daha 1922 yılında kaleme aldığı

⁶ Patrik intihabı için teşkilatlanma seçiminin zaruri olmasından ötürü sekiz kişilik Sen Sinod’un oluşturulması adına gizli bir seçim yapılır ve Kilise’yi yönetecek meclis de böylelikle kurulmuş olur. Onuncu toplantıda Konya Metropoliti Prokobiyos’un mazbatası daha Adliye Vekâlet’ince onaylanmadığından ötürü mazbatanın hazırlanmasına kadar kongrenin bir süre daha devam etmesi kararı alınır. Ortodoksluk Sadası’nın on üçüncü sayısında yayınlanan tamim ile kongrenin amacına ulaşarak Türk Ortodoks Müstakil Kilisesi’nin kurulduğunu, şimdi Kayseri Metropoliti ve Umum Türk Ortodokslarının Patrik Kaymakamı Prokobiyos Efendi’nin olduğu duyurulur.

yazılarıyla bunu göstermiştir. Kilise dışında dinî kisvelerle gezmemeyi tüzüğe ekleyen Papa Eftim bu kararı 1924 yılında düzenlenen kurultayda almıştı. Buna karşın, Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun, 2 Eylül 1925 yılında yürürlüğe girmişti. Eğitim sisteminde yine Türkçenin kullanılmasını savunan Türk Ortodokslar dinî okullar yerine millî okulları tercih etmişlerdir. Modern Türkiye'nin kurulmasında başat rollerden birini oynayan Türk Ortodoksları ve liderleri olan Papa Eftim, Türk kimliğinin inşasında laikliğin önemini uzun yıllar boyunca savunarak önemli olanın inanç değil *kişinin kendini Türk hissetmesi* olduğunu dile getirmiştir. Bu yüzden Millî Mücadele'ye destek için çıktıkları bu yolun her adımında Türk tarihinin ve Türk dilinin önemini savunmuşlardır.

Kaynaklar

Anzerlioğlu Y. (2013). Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*.

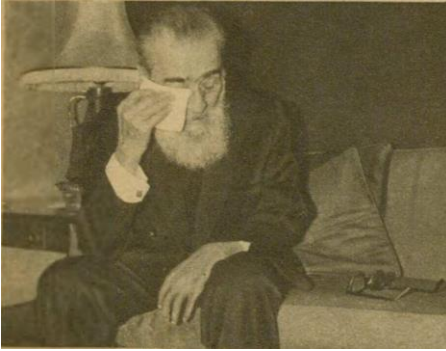
Atalay B. (1998). *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*. Türk Tarih Kurumu.

Ekincikli M. (1998). *Türk Ortodoksları*. Siyasal Kitabevi.

Özkan S. (2003). *Kayseri'de Türk Ortodoks Kilise Kongresinin Toplanması ve Anadolu'da Ortodoksuluk Sadası Gazetesi*. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi.

Doğan Ü. (2021). *Türk Papa*. Kripto Yayınları.

Ek 1: Papa Eftim, 1949'da Atatürk'e dair anılarını anlatırken

II. Dünya Savaşı Arifesinde Türk Dış Politikası ve Türkiye'ye Sığınan Alman Bilim İnsanları

Alkan Özdemir

alkannozydemirr@outlook.com

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Mezunlu
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Özet

1920'li ve 1930'lu yıllarda revizyonist devletler ile anti-revizyonist devletler arasındaki çatışma, zamanla II. Dünya Savaşı'na evrilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ise bu dönemde mevcut konjonktürü sürdürerek barışçıl koşullarda, çağdaşlaşma gayeli devrim sürecini tamamlamayı önelemektedir. Bu yüzden, Türkiye dünya devletleri arasında ihtiyatlı, dengeli, savaş dışı kalacak şekilde bir politika izlemiştir. Ayrıca, Üniversite Reformu (1933) ile Darülfünun lağvedilerek yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuş, kurumun saygın ve alanında hâkim bilim insanları tarafından iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türkiye'yi çağdaş medeniyetler seviyesine çıkartarak uygar, laik, Batılı, bilimsel düşünen bir ülke kılma çabası, dünyanın diğer ülkelerinden bilim insanlarının Türkiye'ye davet edilmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Nazilerce Almanya'da muhalif, sosyalist ya da Yahudi kökenli olduğu için dışlanan profesörlerse 1933'ten itibaren siyasi, dinî ve etnik kimliklerine bakılmaksızın Türkiye Cumhuriyeti tarafından İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde istihdam edilmiştir. Yazı, bu savaş arifesindeki kritik yıllarda ve savaş esnasında sürdürülen diplomatik mücadele ile Türkiye'ye sığınan Alman bilim insanlarının ülkedeki faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Üniversite Reformu, İkinci Dünya Savaşı, Naziler.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılın sonunda sanayileşme ve militarizasyonun hızlanması, yeni güç çatışmalarının, dünya çapındaki yıkıcı savaşların ve düzenle ilgili köklü değişikliklerin habercisiydi. Sonrasında dünya, yirminci yüzyılda uluslararası düzeni şekillendiren iki büyük savaşa tanık oldu. Bu savaşlardan ilki olan I. Dünya Savaşı'ndan sonra mağlup devletler, kendilerini ağır yükümlülükler altına sokan antlaşmaları (Versay, Saint-Germain, Neuilly, Trianon) imzalamaya mecbur kaldı. Türkiye ise mağlup devletlerden olmasına karşın Anadolu'daki işgale karşı savaştı; Kurtuluş Savaşı'nın (1919-1922) ardından Sevr Antlaşması'nı geçersiz kılarak bağımsızlığını diğer devletlere Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile onaylattı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Mustafa Kemal Atatürk çevresinde birleşen kurucu kadrosu, artık dünya genelinde barışın tesis edilmesine katkı sunmayı hedeflemekteydi. Atatürk'ün 20 Nisan 1931 tarihli beyannamesindeki “Yurtta sulh, cihanda sulh” sözü, barış odaklı ana gayenin öz bir ifadesidir (Uyar, 2014, s. 308).

II. Dünya Savaşı Arifesinde Türkiye-Almanya İlişkileri

Diğer yandan, savaşın Osmanlı'yla birlikte mağlup kesiminde yer alan devletler, özellikle Almanya, egemenlik haklarını ciddi anlamda kısıtlayan şartları kabul etmeye itildi. Ardından 1920'li yıllar boyunca Almanya'da patlak veren sosyal kaos, yoksulluk ve siyasi belirsizlikler çözüm bulunmaksızın sürdü. 1929'daki dünya ekonomik krizi, zaten zayıf koalisyonlarla sık sık değişen hükûmetleri zor durumda bırakıyor, Weimar demokrasisinin sonunu işaret ediyordu (Fulbrook, 2014, s. 168-170). Adolf Hitler ve partisi NSDAP (Nasyonel Sosyalist Alman İşçi Partisi) paniğe ve karanlığa gömülmüş olan Alman milletine kendisini bir kurtarıcı olarak sundu. 1928 seçimlerinde toplam oyların %2,6'sını alarak mecliste 12 sandalye kazanan Hitler'in partisi, 1930 seçimlerinde ikinci parti çıkarak 107 sandalyeye sahip olup şok etkisi yaratmıştı. 1932 seçimlerinde 200'ü dahi aşan bu koltuk sayısı, 30 Ocak 1933'te Hitler'in Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg tarafından şansölye olarak atanmasıyla NSDAP'ı Almanya'nın tek hâkimi kılacak

sürecin kapısını açmıştır (Fulbrook, 2014, s. 170-172). Naziler ülkede yalnızca iç düzeni, parlamenter rejimi ve Anayasa'yı değiştirmekle kalmamıştır; Almanya artık uluslararası düzende revizyonizm istemektedir.

Türkiye ise Lozan Barış Antlaşması'yla kazandığı haklarını sürdürerek statükoyu korumaktan yanaydı. Bu nedenle, Türkiye statükodan yana liberal demokrasiler (ABD, Fransa, İngiltere gibi) ile otoriter, revizyonist ülkeler (Almanya, İtalya, Japonya gibi) arasında dikkatli ve dengeleyici bir politika izlemeye gayret etmiştir. Ayrıca, Türkiye için Kurtuluş Savaşı boyunca ekonomik ve askerî destek alınan, komşu Sovyetler Birliği'ne karşı hassas bir barış politikası gütmek Cumhuriyet'in ilk yıllarında öncelenen bir çizgiydi (Uyar, 2014, s. 310-312). Bu bağlamda, Türkiye'nin dünya diplomasisi için fırtınalı bir atmosferde Nazi Almanya'sına karşı temkinli bir politika izlediği söylenebilir.

29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı arifesinde henüz genç bir devlettir. Atatürk önderliğinde art arda gerçekleştirilen devrimlerin yerleşmesi, toplumda karşılık bulması ve olumlu sonuçlar vermesi için bir süreye ihtiyaç vardı. Dalgalı seyirdeki uluslararası düzen, Şeyh Said (1925) ve Menemen (1930) gibi isyanlar, 1929 tarihli Büyük Buhran (dünya ekonomik krizi), geçmiş dönemlerin olumsuz koşulları gibi faktörler köklü devrimler sürecini zaten aksatmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye'nin olası bir savaştan yana olmayıp statükoyu korumak isteyerek istikrara ihtiyaç duyması bu bağlamda anlamlıdır. Türk Devrimi, ülkeyi kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda dönüştürmeyi istiyordu ve gayeye ulaşmak için barışçıl koşullar hayatiydi.

İlişkilerin Kısaca Tarihsel Seyri

Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti arasında yakın ilişkiler esasında çok daha önceki yıllara dek uzanır. Ortaylı, Alman nüfuzunun Osmanlı üzerindeki etkisini irdedelediği çalışmasında iki taraf arasındaki askerî, siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin Almanya'nın siyasi birliğini sağlaması ardından

hızla güçlendiğini, hatta henüz siyasi birliğin var olmadığı Prusya Krallığı döneminde dahi II. Friedrich aracılığıyla askerî ittifak girişimlerinin olduğunu ortaya koyar (Ortaylı, 2018, s. 50-51). Yıllar içinde, iki devlet arasındaki ilişkiler kuvvetlenmiş, özellikle büyük devletlerin cepheleşme sürecinde Osmanlı'nın Almanya yanında konumlanmasıyla aradaki bağ pekişmiştir. Alman bilim insanlarının Türkiye'ye davet ediliş süreci, I. Dünya Savaşı yıllarında artmış; Gustav Fester, Kurt Hoesch, Walther Schönborn gibi profesörler ders vermek üzere Darülfünun'a gelmişlerdir (Çelikbudak, 2016, s. 115-117). Fakat sürecin sistematik, programlı ve uzun soluklu kılınması için Cumhuriyet yılları beklenecektir.

Savaş Sırasındaki Diplomasi

İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasındaki Üçlü İttifak Antlaşması (19 Ekim 1939) gereği, taraflardan birine yönelik Avrupa merkezli bir saldırının Akdeniz'e sıçraması hâlinde diğer iki devletin savaşa birbirlerinin yanında dâhil olacağı kabul edilmiştir (Tuncer, 2017, s. 188-189). Ancak uzun yıllar yıkıcı savaşın etkisinde kalan Türkiye'nin, ne kadar süreceği ve sonucu belirsiz bir savaşa mali ve askerî açıdan tam anlamıyla hazır olmayışı, bunun yanında henüz taze olan devrimlerin zarar görme ihtimali Türkiye'yi çok daha ihtiyatlı davranmaya itmiştir. Sözgelimi, Türkiye'nin antlaşmaya Sovyetler Birliği'yle savaşa girmesini engelleyecek bir ek madde koydurması, Nazi Almanya'sının yanı sıra Doğu'daki komşusuna karşı dikkatli davranma hassasiyetini gözler önüne serer (Tuncer, 2017, s. 189).

Atatürk'ün “İnsanlığın hepsini bir vücut ve her milleti bunun bir organı saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün organlar etkilenir. Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bundan bana ne dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi ilgilenmeliyiz” (Yıldız, 2022, s. 1739) sözü, Türkiye'nin uluslararası sorunların çözümünün bir parçası olması ve dünya barışını tehlikeye atan saldırgan politikalara karşı sorumluluk alması konusundaki düşüncesini ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu hassas dönemde yeni kalkınma hamlelerinde bulunan Türkiye dış

borçlara ihtiyaç duymakta, Almanya ise bu talebe karşılık vermektedir. Alman şirketlerinin kredileri, 1934 yılında Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret hacmini artırmıştır. Sonuç olarak Türkiye, ekonomik ve siyasi anlamda Almanya'yla ilişkilerini korumaya çalışır. Almanya, krom ihtiyacının önemli bir kısmını Türkiye'den karşılarken Türkiye demir ve çelik teminini ciddi oranda Almanya'dan sağlıyor, özellikle bu durum ilk ülke arasındaki ticari ilişkilerin ciddiyetini artırıyordu. Krom ihracatı Nisan 1944'e kadar sürecek, bu tarihten itibaren kendini daha güvende hisseden Türkiye Cumhuriyeti, Almanya'ya yönelik daha net bir karşı pozisyon alacaktır (Möckelmann, 2016, s. 66-85).

Türkiye'ye Sığınan Bilim İnsanları

Nazi Almanya'sının demokratik olmayan koşullarında çok sayıda bilim insanı, yazar ve sanatçı ülkelerini terk ederek çalışmalarını sürdürebilecekleri, barışçıl iklime sahip, kendilerine kucak açan diğer ülkelere göç etmişti. Bu bağlamda, Almanya'dan ayrılmaya zorlanan pek çok profesör 1930'larda Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınmıştır. Onlar Ankara ve İstanbul'daki üniversitelere davet edilerek buralarda önemli kürsülerin kurulmasına öncülük etmiştir. Arnold Reisman, Türkiye'nin söz konusu bilim insanlarına yönelik olumlu politikasına dikkat çekerek şöyle der: “Başka hiçbir ülke, kendi amaç ve hedeflerine ulaşmayı kolaylaştırmak üzere, başka yerde gözden çıkarılmış bu entelektüel sermayeyi kurtarmaya yönelik ulusal bir politika geliştirmedir.” (Reisman, 2011, s. 2).

Esasında, Türk eğitim sistemindeki köklü değişiklikler, Almanya'da Naziler iktidara gelmeden önce başlamıştır. Örneğin, Alman profesörler 1930 yılında Ankara Ziraat Mektebi'nde ders vermeye başlar. Prof. Friedrich Falke daha sonra Yüksek Ziraat Enstitüsü adını alan (1933) okulun kurucu rektörü olur. Zaman içinde Walter Gleisberg, Hermann Zahn, Hans Richter ve Rudolf Stette gibi Alman profesörler enstitüde görevlendirilir. Göçmen bilim insanlarının yanı sıra (Nazi rejimi nedeniyle Almanya'yı terk etmek zorunda kalanlar), içlerinden bazıları Weimar Cumhuriyeti tarafından ve ardından kimi anlaşmalar aracılığıyla Almanya'nın yeni hükûmeti

tarafından görevlendirilmiştir.

Hayatlarının önemli bir süresini Türkiye’de geçiren Alman bilim insanları hakkındaki biyografi çalışmaları süreçle ilgili bilinmeyenlere belli oranda ışık tutar. Sözgelimi, diplomat Reiner Möckelmann tarafından kaleme alınan *Wartesaal Ankara: Ernest Reuter – Exil und Rückkehr Nach Berlin*, Ernst Reuter’in Ankara yıllarının odakta olduğu bir biyografi olarak bu türden bir çalışmadır. Möckelmann, Reuter’in kendi ülkesinden ayrılış ve Türkiye’ye geliş sürecine değindikten sonra ülkedeki faaliyetlerini, üniversite ortamını, siyasal atmosferi ve savaş devam ederkenki gelişmeleri ayrıntılı bir biçimde aktarır. Tarihsel belgeler, resmî yazışmalar ve mektuplara da başvurulmuş kitap Reuter’in Türkiye yıllarına bir anlamda “içeriden” ayna tutmaya çalıştığı için ayrıca değerlidir.

Ernst Reuter, Türkiye’ye gelen Alman bilim insanları içinde siyasi anlamda en aktif kişilerdendir (Reisman, 2011, s. 127). 1912’de Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nin (SPD) üyesi olarak başladığı siyasal yaşamını, 1918’de Almanya Komünist Partisi’nde devam ettirir. 1931’de Magdeburg Belediye Başkanı seçilmiş, ardından 1932-1933 yıllarında yeniden katıldığı Sosyal Demokrat Partisi’nin milletvekili yapılarak parlamentoda bulunmuştur (Möckelmann, 2016, s. 1). Nazilere karşı mücadelesiye Lichtenburg Toplama Kampı’na gönderilmesiyle kesintiye uğrar. Bir yıl sonra kamptan çıkarılır; 1935’te Türkiye Cumhuriyeti tarafından davet edilir. Ankara’ya gelip önce Ulaştırma Bakanlığı’nda çalışmaya başlar, 1938 sonrasında Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde *Şehircilik* dersleri verir. 1946 sonunda Berlin’e dönecek ve 1948’de Batı Berlin Belediye Başkanı seçilerek tam beş yıl (yaşama veda edene kadar) görevini sürdürecektir. Böyle kritik göreve seçilen bir insanın, Almanya için ne denli önem arz ettiği açıktır. Reuter’in Ankara’da uzun yıllar süresince üstlendiği aktif görevler, üniversitedeki dersleri ve 1941’de kendisine “profesör” unvanı verilmesi gibi gelişmeler Türkiye’nin ağırladığı bilim insanlarını geçmişteki siyasal faaliyetlerine göre ayrımcılığa tabi tutmamasının örneklerindendir.

Alman Bilim İnsanlarının Türkiye’deki Çalışmaları

“Komünist”, “Nazi karşıtı” ya da “Yahudi” olarak etiketlenip kendi ülkelerini terk etmek zorunda bırakılan bilim insanları siyasi, dinî ve etnik kimliklerine göre yargılanmadan Türkiye Cumhuriyeti’nde ağırlanmış ve üniversitelerde kendilerine kadro açılmıştır. İstanbul Üniversitesi’nde ve Ankara’da kadroya alınan profesörlere dönük kıyas; bilimsel başarıları, araştırmaları ve bölümlerin ihtiyaçları gibi somut değerlendirmelerden oluşmuştur. Türkiye’de bulundukları süre boyunca pek çok yeni kürsünün kurulmasını sağlayarak modern metotların Türk eğitim sistemine kazandırılmasına katkı sağlamışlardır. Söz konusu bilim insanlarının tamamının çalışmalarını yazının imkânları çerçevesinde incelemek mümkün olmasa bile içlerinden bazılarını tanıtarak faaliyetlerinden bahsetmek yararlı olacaktır.

Örneğin, döneminin çocuk hastalıkları alanında tanınmış doktorlarından Prof. Albert Eckstein, 1935’te Ankara’ya Numune Hastanesi’nde hizmet vermek üzere gelir. Kendisi antisemitist uygulamalardan ötürü Almanya’daki görevinden el çektilirmek üzereyken Türkiye tarafından özel olarak davet edilen kişilerden biridir. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk sağlık bakanı olan Dr. Refik Saydam ki kendisi 14 yıl sağlık bakanlığı yapmıştır, tarafından Türkiye’de çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda kapsamlı bir rapor yazması için görevlendirilir. Daha sonra Ankara Tıp Fakültesi’nde çocuk sağlığı ve hastalıkları kürsüsünün kurulmasına öncülük etmiş, Türkiye’deki ilk pediatri kongresinin düzenlenmesini sağlamıştır. Alanıyla ilgili çalışmaları üniversitelerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmaya devam eden Eckstein, 1949 yılı sonuna kadar Türkiye’de görev yapmayı sürdürmüştür.

İçlerindeki en dramatik kurtuluşlardan biri Prof. Alfred Kantorowicz’e aittir. Dış hekimliği alanında bir otorite kabul edilirken aynı zaman siyasal yaşamda etkin görevler üstlenerek 1919’dan itibaren Sosyal Demokrat Partisi’nden Bonn Belediye Meclisi üyeliği yapan Kantorowicz, Lichtenburg Toplama Kampı’na gönderilenler arasındadır (Çelikbudak, 2016, s. 292). O sırada Türkiye Cumhuriyeti’ne profesör kadrosu önermeye hazırlanan Prof. Philipp

Schwartz'ın kendisini de listeye dâhil etmesi hayatının yönünü değiştiren gelişmelerden biri olur. Önerinin kabul edilmesiyle Türkiye tarafından ulaştırılan resmî yazı, toplama kampından çıkarılmasında etkindir. İsveç Uppsala Üniversitesi'ndeki Nobel ödüllü bilim insanlarından Prof. Robert Barany'nin ayrıca İsveç veliahdına ulaşarak Kantorowicz'in kurtarılması için girişimde bulunduğu bilinmektedir (Çelikbudak, 2016, s. 292). 1933 Kasım'ında İstanbul'a gelen Kantorowicz, Dış Hekimliği Fakültesi'nin kurucuları arasında yer alır; yazdığı pek çok kitapla alanında donanımlı Türk öğrencilerin yetişmesinde pay sahibidir.

Tıp alanındaki, daha da özelinde iç hastalıkları ve diyabet konusundaki çalışmalarıyla öne çıkan bir başka bilim insanı Prof. Erich Frank'tır. Hitler'in Ocak 1933'te Başbakan oluşunun ardından diğer profesörler gibi görevinden uzaklaştırılır. İstanbul-Çapa'ya gelen Frank, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Gureba Hastanesi'nde, II. Dahiliye Kliniği'nin direktörlüğünü üstlenir (Çelikbudak, 2016, s. 277-278). Türkiye'de en uzun süre görev yapan Alman bilim insanlarından biridir; 1934'ten hayatını kaybettiği 1957 yılına kadar mesleğini Türkiye Cumhuriyeti'nde sürdürmüş, çok sayıda öğrenci yetiştirmenin yanı sıra binlerce hastanın tedavisinde sorumluluk üstlenmiştir. Vasiyeti üzerine Aşyan Mezarlığı'na defnedilen Frank'ın mezar taşında “Nur İçinde Yat Erich Frank, Türk Tıbbının Minnet ve Şükranlarıyla” yazılıdır.

Zoooloji üzerine faaliyetleriyle dünyada tanınırlık kazanan Prof. Curt Kosswig de Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınan Alman bilim insanlarından. Bugün Türkiye'de önemli bir bilinirliğe sahip Manyas Kuş Cenneti, Kosswig'in keşfidir. 1933 tarihli Üniversite Reformu ile Hayvanat Enstitüsü'nün adı değiştirilir; yeni adı “Botanik ve Zoooloji Enstitüsü” hâline gelir. Kosswig, Türkiye'ye geldikten sonra bu enstitünün başkanlığını üstlenerek ülkedeki canlı türleriyle ilgili araştırmalara katkıda bulunmaya başlar. Örneğin, nesli tükenme tehlikesine sahip ve yalnızca Nil Vadisi ile Urfa/Birecik'te görülen kelaynakların Türkiye'deki varlığının tespit edilmesini sağlar; dünyaya keşfini duyurur (Reisman, 2011, s. 88). Ders için öğrencilerini bir tatlı su faunası örneğiyle tanıştırmak amacıyla Manyas Gölü'ne gittiğinde

buradaki kuş faunasının benzersiz olduğunu tespit eder; ardından çevrede bir inceleme istasyonu kurulur. 1959'daki Bakanlar Kurulu kararıyla bölge millî park ilan edilecektir (Çelikbudak, 2016, s. 305-307). Almanya'da vefat eden Kosswig'in cenazesi, vasiyeti gereği Türkiye'ye getirilir. Bugün, İstanbul Aşiyan Mezarlığı'nda Prof. Erich Frank'ın yanında yatmaktadır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulan bir ülke olarak istikrar ve barış ortamına kuvvetle ihtiyaç duyup 1930'larda dünya siyasetindeki statükoyu korumayı amaçlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün öncelikli hedefi devrimlerin Türk toplumunda yerleşmesini sağlamaktır; bunun için müreffeh, emniyetli, barışa sahip bir ülke ve uluslararası huzurun sağlanması şart gözükmektedir. “Yurtta sulh, cihanda sulh” sözü, söz konusu temel hedefin özünü oluşturur. Ancak 1930'lar; yeniden silahlanma, gerilim, revizyonist devletlerin emperyal istekleri, savaş ve dünya düzeni için belirsizlik yıllarıdır. Bu koşullarda Türkiye, revizyonist ve anti-revizyonist devletler arasında savaş dışı kalarak hassas ve dengeli bir politika izlemiştir. Balkan Antantı (1934) ve Sadabat Paktı (1937), Türkiye'nin öncelikle bölgesel barışı arama ve saldırmazlık taahhütleri konusundaki çabalarının birer örneğidir.

Türkiye'deki 1933 Üniversite Reformu, aynı yılın Ocak ayında Almanya'da iktidara gelen Hitler'in siyasi, etnik ve dinî farklılıklarına dayanarak Alman bilim insanlarını ülkeden ayrılmaya zorlamasıyla aynı zamana denk gelmiştir. Darülfünun'u lağvederek İstanbul Üniversitesi'ni kuran Türkiye, alanında saygın ve yurdundan sürülmüş bilim insanlarını İstanbul ve Ankara'ya davet ederek onları istihdam etmiştir. Çalışmalarıyla hem Türkiye'de bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasını hem de tıp, hukuk, iktisat, şehircilik ve yabancı diller gibi alanlarda kürsüler kurulmasını sağlayan profesörler, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı boyunca savaş dışı kalarak aynı zamanda kendisine sığınan bilim insanlarının görevlerini sürdürmesini sağlaması, ihtiyatlı bir dış politika sayesinde kolaylaşmıştır; ayrıca gelişmelerin ülkedeki eğitim reformuyla paralel bir zamana denk gelişi, süreci hem Türkiye hem Alman bilim insanları açısından avantajlı kılmıştır.

Kaynaklar

- Çelikkbudak, H. (2016). *Yurtsuz kalanlar: Goethe Almanya'sından Atatürk Türkiye'sine sığınan Alman bilim insanlarının öyküsü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fulbrook, M. (2014). *Almanya'nın kısa tarihi*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Möckelmann, R. (2020). *İkinci vatan Türkiye: Ernst Reuter'in Ankara yılları*. (A. Arpad, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzu*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Reisman, A. (2011). *Naziizmden kaçanlar ve Atatürk'ün vizyonu*. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tuncer, H. (2017). *Türk dış politikası: cumhuriyet dönemi (1920-2002)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uyar, H. (2014). Resmi Belgelerin Işığında Atatürk Dönemi Dış Politikası (1923-1938). Haz. M. Ö. Alkan, *Yakın Türkiye tarihinden sayfalar: Sina Akşin'e armağan* (303-325). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldız, S. G. M. (2022). Atatürk, stratejik planlama ve kentbilim. *İdealkent Cilt* (13), 1735-1752. Doi: 10.31198/idealkent.1113939.

Kemalist Türkiye'nin Denizcileşme Vizyonu (1923–1938)

Selin Topkaya

selin.topkaya@studenti.unimi.it

Hukuk Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
Milano Üniversitesi, Milano, İtalya.

Özet

Araştırmanın amacı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında denizcilığe verilen önemi belgelemek ve bu dönemin denizcilik politikalarının nasıl şekillendiğini analiz etmektir. Teorik olarak, bir ulusun denizcilik faaliyetlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimindeki rolünü vurgulamaktadır ve tarihsel bir analiz yöntemi kullanarak hazırlanmıştır. Dönemin gazete manşetleri, resmî belgeler, *Türk Akdeniz* dergisi ve dönemin tanıklarının ifadeleri başlıca veri kaynakları olarak kullanılmıştır. Araştırma bulguları, 1923-1938 yılları arasında Türkiye'de, denizcilik konusunda büyük adımlar atıldığına, hükûmetin denizcilik politikalarına aktif olarak destek verdiği ve halkın denizcilik faaliyetlerine yoğun ilgi gösterdiğine varmıştır. Gazetelerin denizcilik konusuna oldukça eğildiği, denizcilikle ilgili olayları manşetlerine sıkça taşıdığı görülmüştür. Bu araştırma, Türkiye'nin denizcilik tarihinde önemli bir dönemi aydınlatmakta, aynı zamanda da dönemin sosyokültürel ve ekonomik dinamiklerine dair değerli bilgiler sunarak denizcilik tarihinin genel anlamda anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Denizcilik, Cumhuriyet, Kabotaj Kanunu, *Türk Akdeniz* dergisi.

Giriş

Amerikan Deniz Subayı Mahan'a göre ülkelerin deniz gücünü belirleyen altı unsur bulunmaktadır: "coğrafi konum, fiziki yapı, arazinin büyüklüğü, nüfus sayısı, halkın ve hükûmetin karakteri." (Mahan, 2013, s. 41, orijinal çalışma basım tarihi 1918'dir). Halkın karakteriyle ilgili Mahan, deniz gücüne sahip olabilecek ulusların denizciliğin risk alma, girişimcilik ve bağımsızlık gerektiren koşulları olduğu için, ancak bu karaktere sahip ulusların başarılı olabileceğini belirtmiştir. Hükûmetin karakteriyle ilgiliyse hükûmetin, denizcilik faaliyetlerini destekleyen politikalar benimsemesi, deniz ticaretini koruma ve teşvik etme çabalarını artırması gerektiğini belirtir; bu amaç doğrultusunda da hükûmetin denizcilik sektörüne yatırım yapmasının, deniz kuvvetlerinin güçlendirmesinin ve ulusal deniz stratejisi oluşturulmasının önemini vurgulamaktadır.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Denizciliğin Önemi

Gerçekleştirdiği inkılaplarla modern Türk Cumhuriyeti'ni kuran Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Mahan okuyup okumadığı bilinmez, ancak Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki icraatlarına baktığımızda Mahan'ın belirttiği tavsiyeleri uygulamaya koyduğu görülmektedir. TBMM'de yaptığı konuşmada; gemilerin ve limanların önemini vurgulamış, yeni gemi inşaları ve eski gemilerin tamiri için tersanelerin düzenlenmesinin zorunlu olduğunu belirtmiş, ekonomik gelişim için deniz ulaşım araçlarına gereksinimin arttığının altını çizmiştir ve şöyle devam etmiştir: "En güzel coğrafi konumda ve üç tarafı denizle çevrili olan Türkiye, endüstrisi, ticareti ve sporu ile, en ileri denizci ulus yetiştirmek yeteneğindedir. Bu yetenekten yararlanmalıyız. Denizciliği Türk'ün büyük millî ülküsü olarak düşünmeli ve bunu en kısa zamanda başarmalıyız." (Atatürk, 1937).

Cumhuriyet'in ilanından müteakip hükûmet, Türk deniz ticareti ve deniz filosofunun kabiliyetlerini artırmak amacıyla yeni gemiler satın almakta ve kullanılamaz durumdaki gemilerin onarımına yoğunlaşmaktadır. Halkta ise millî sermaye ile temin edilen gemiler, hükûmetin denizcilikteki yeni düzenlemeleri ve tersanelerde yapılan

yenilikler büyük bir heyecan uyandırmakta ve bu gelişmeler gazeteler tarafından giderek aktarılmaktadır (Arı, 2009).

Denizin hükmetmesi zor bir doğası vardır ve bu, denizci bir millet yaratmanın da karmaşık bir süreç olduğunu gösterir. Ancak, bu zorluğa saygı duyan ve onu anlamaya çalışan milletler, denizcileşme yolunda önemli adımlar atabilir. Mahan'ın vurguladığı gibi, denizcileşebilecek milletler bağımsız olmalı, girişimde bulunmalı ve risk almalıdır. Atatürk'ün bağımsızlık fikriyle hareket ettiği Lozan Antlaşması'nda kapitülasyonların kaldırılması için gösterdiği kararlılıkta ve *Kabotaj Kanunu* ile Türk denizlerinin kontrolünü halka geri vermesinde; girişimcilik ve risk alma fikriyle hareket ettiği de 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ve sonradan aldığı kararlarda görülebilir.

Kapitülasyonlar kısaca, yabancı bir devlete verilen idari, siyasi, mali ve ekonomik ayrıcalıklardır. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyon sorunu sadece son dönemine mahsus değil, eski dönemlerine de inen bir problemdir. Bu problem yüzündense hem Türkler yabancılarla rekabet edememekte hem de ülkenin ekonomik bağımsızlığı parçalanmaktadır. Arı'nın (2009) belirttiği gibi: “Yabancılar başka sularda yapamayacakları uygulamaları Türk sularında rahatça yapabilmektedir” (s. 59).

Ekonomik bağımlılığın, bir ülkenin tamamen bağımsız olabilmesine engel teşkil ettiğini bilen Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'nde (1923) şu sözleri söylemiştir: “Siyasi, askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa kazanılan zaferler kalıcı olmaz, az zamanda kaybedilir.”

Hükûmetin Denizcilik Alanında Yaptığı Yenilikler

Tam olarak bu vizyonla Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yönelik Mustafa Kemal sayesinde 20 Nisan 1926'da TBMM, Türkiye sahillerinde nakliyat ve limanlarda ticaret hakkına dair bir yasa yayımlamıştır. Bu yasa, Türkiye kıyıları arasında yük ve yolcu taşımacılığını sadece Türk bayrağı taşıyan gemilere özgü kılmakta, yabancı gemiler yalnızca yabancı limanlardan aldıkları yük ve yolcuyu Türkiye'ye getirebilmekte ve Türkiye'den yük ve yolcu alarak yabancı limanlara gidebilmektedirler; artık Türkiye içindeki kıyılar ve limanlar

arasında taşıma yapamayacaklardır. Yabancıların bu uygulamayı ihlal etmeleri halinde cezalar öngörülmüştür.

Türk gemileri ülke sınırları içerisinde seyir ederken bu gemilere sağlanabilecek kılavuzluk, römorkaş gibi tüm liman hizmetleri ve karasuları içinden çıkabilecek herhangi bir deniz ürününün (balık, sünger, midye vb.) ihracatı, ayrıca kaza yapmış gemilerin kurtarılması veya enkazlarının çıkarılması hakkı da sadece Türklere verilmiştir. Kabotaj hakkından yararlanabilmek için geminin, Türk bayrağı çekme hakkına sahip olması gerekmektedir (Arı, 2009).

Kabotaj Kanunu'ndan önce ve sonra Türkiye, deniz ürünleri ticaretinde önemli bir başarı elde edememiştir. Ancak denizden çıkacak ürünlerin getireceği ekonomik artıların farkında olan yönetim ve Türk halkı, bu alanı geliştirmek için atılımda bulunmuştur. Örneğin yerel halkın başvurusu sayesinde yabancı dalgıçlar, yanlarına dalgıçlık ve sünger avı yöntemlerini öğretmek üzere birer Türk almak koşuluyla sünger avı yapabirmiştir. Sünger avcılığının yılda 1 milyon lira gelir getirebileceği hesaplanmıştır.

Deniz avcılığının getirebileceği sorunları da öngören dönemin Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, bu konunun incelenmesi için Avrupa'dan uzmanların getirilmesini sağlamıştır, böylece uzmanların verdiği öneriler doğrultusunda hareket edilebilecek ve sorunun önüne geçilebilecektir. Bu şekilde yeni Cumhuriyet'in ekonomisine katkı sağlanarak halkın da ekmeğini denizden kazanması teşvik edilecektir. Ali Cenani Bey aynı zamanda balıkçılığı ve ahtapot avcılığını artırmak için de bu ürünlerin çıktığı yerlere balıkçılık konusunda hevesli ahaliyi yerleştirmeyi uygun görmüştür (Arı, 2011).

Mustafa Kemal ve genç Cumhuriyet, sadece siyasi ve ekonomik açılımlarla değil, sosyokültürel yatırımlarla da Türk denizciliğini ilerletmeyi amaçlamıştır. Bu amaç için yapılan birçok atılımın içerisinde; Deniz Kulübü'nün açılması, halka denizciliği aşlamak için deniz yarışlarının yapılması, Kabotaj Kanunu'nun çıktığı günün bayram ilan edilmesi, bu günün halk tarafından coşkuyla kutlanması için uğraşılması ve halkın yüzme öğrenmesinin sağlanması yer almaktadır.

Sosyokültürel Yatırımlarla Denizciliğin Teşvik Edilmesi

Türkiye'nin ve Osmanlı Devleti'nin denizci bir millet olup olmadığı hep tartışılmalıdır. İmparatorluğunu çok geniş alanlara yayabilmiş ve sultanlarının kendine “Sultan-ı berr u bahr” (karanın ve denizin sultanları) dediği bir yönetimin denizci olmadığını düşünmek pek akla yatkın değildir (Arı, 2010). Aynı mantıkla Türklerin denizci olduğunu ve bunun halka daha fazla yayılması gerektiğini düşünen yeni Cumhuriyet de bu konuda halkı teşvik etmek için adımlar atmıştır. Bahsi geçen adımların en güzel örneklerinden birisi, Kabotaj Kanunu'nun ilanından kısa bir süre önce, yeni Türk Cumhuriyeti'ni ve Türk kültürünü anlatmak için yola çıkan Karadeniz Gemisi'dir. Bu gezinin ana sebepleri arasında Batı'daki olumsuz Türk fikrini değiştirmek olsa da uluslararası arenada tanınmış Bozkurt-Lotus davasından yola çıkarak, Türkiye'nin denizcilik sorunlarına sahip çıktığını ve ayrıcalık kavramına karşı ulusalcı bir tepki gösterdiğini ortaya koymak da bulunmaktadır. Karadeniz Gemisi bu fikirleri yaymak için Cezayir'den İngiltere'ye, Finlandiya'dan Rusya'ya üç aylık bir yolculuğa çıkmıştır (Arı, 2009). Bir başka örnek ise *Akşam Gazetesi*'nin, 1938 yılında kutlanan denizcilik bayramında şahit olduğu ve manşetine taşıdığı olaydan verilebilir: “Türk kızlarına en ziyade yakışan yerler: deniz ve hava.” (s. 1). Bu manşet, Donanma Komutanı Şükrü Okan'ın, kürek çeken genç bir kızı gördükten sonra sarf ettiği sözlerle dayanmaktadır. Türk kadınına hak ettiği imkânları ve eşitliği sağlamak için ilk günden beri uğraşan Cumhuriyet, deniz sporlarında da aynı özeni göstermiş ve kadınları teşvik etmiştir.

Fotoğraf 1. “Türk kızlarına en ziyade yakışan yerler: deniz ve hava.” *Akşam Gazetesi*, 11 Temmuz 1938.

Atatürk de halkın denizcilikle ilgili yaşadığı coşkuyu paylaşmakta, deniz yarışlarına katılan sporcuları ve donanmaya ait gemileri yakından takip etmektedir. Gazi gerek Moda’daki Deniz Kulübü’nden gerekse de Ertuğrul yatından veya kotra üzerinden bu yarışları takip etmiştir (Anı, 2009; Tezcan, 1936; “Deniz Bayramı,” 1935). Savarona yatıyla 24 Temmuz 1938 günü yapılan gezi, Gazi’nin son deniz gezisi olmuştur (Keklik, 2008).

Atatürk’ün yanı sıra halefi İsmet İnönü de denizciliğin önemini vurgulamış ve 1929’da Heybeliada’da gerçekleşen deniz sporları yarışmalarında “Denizciliğe ehemmiyet vermek, denizciliği yükselterek gençliğe denizi sevdirmek lazımdır” demiştir (Sezgin, 2007, s. 117).

Türk Halkının ve Basının Denizciliğe İlgisi

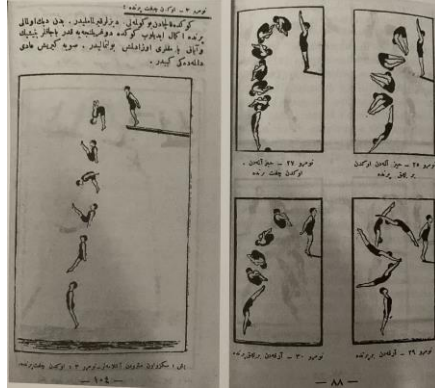
Kamuoyu denizciliğin her alanıyla oldukça ilgilenmektedir. Avrupa’da yapılan yelken yarışları takip edilmektedir. Ek 1, yüzücülerin yarışlarda Türkiye rekoru kırdıkları müjdelenmekte, büyük bir denizcilik kulübünün kurulacağına haberi verilmekte, İngiliz donanmasının aldığı yeni gemiler, denizaltılar anlatılmakta ve ilk su sporları kulübünü kuran

Galatasaray'dan övgüyle bahsedilmektedir (“Avrupa’da yelken,” 1932; Ziya, 1933; “Türk denizcilik,” 1935; “İngiliz donanması,” 1937; Hasan, 1937). Özellikle 1 Temmuz’un Denizcilik Bayramı ilan edilmesiyle birlikte, halkın bu özel güne olan ilgisi gittikçe artmıştır. Gazeteler, Denizcilik Bayramı’ndan coşkuyla bahsetmektedir. Ek 2, gerçekleşecek şenlikleri ve yarışları haberleştirmektedirler. Denizcilerse her yıl kıyı şehirlerinde gösteriler düzenlemektedir (Arı, 2009).

Fotoğraf 2. “Deniz Bayramı Törenle Kutlandı.” *Kurun Gazetesi*, 2 Temmuz 1935.

Kabotaj Kanunu’nun ilan edilmesinden bir sene sonra, Galatasaray kulübünün kurucusu Ali Sami Yen Bey, Osmanlı Türkçesinde az bulunan yüzme kitaplarından birini hazırlamıştır (Uçar, 2019). Bu eserden beş sene sonra *Son Posta Gazetesi* çocuklar için hazırladığı ekinde “yüzme bilmiyorsanız mutlaka öğreniniz, yüzme bilmeyen çocuk denizden istifade edemez” dedikten sonra nasıl yüzüleceğini anlatmakta; *Vakit Gazetesi* ise gençliği denizciliğe teşvik etmek ve bunu olabildiğince çok kişiye ulaştırabilmek için kadın, erkek, çocuk herkese açık bir yüzme yarışı düzenlemektedir (“Denize Gidiyoruz,” 1932, s. 7; “10 Ağustosta,” 1934).

**Fotoğraf 3. Uçar, Ö. (2019). *Yeni Deniz Mecmuası*.
(Ali Sami Yen Bey'in yüzme kitabından.)**

Türk halkının denizciliğe ilgisi sadece su sporlarıyla sınırlı değildir. *Son Posta Gazetesi* “Denizin milletler hayatındaki önemini ilk anlayan İngilizler olmuştur” başlığıyla İngiltere’nin girdiği deniz savaşlarını anlatmış ve bu savaşların amacını dört başlıkta sıralamıştır: Deniz geçitlerini tutmak, kendisinden sonra gelen iki donanmanın toplamından daha güçlü bir donanmaya sahip olmak, dünyanın hammaddeden zengin alanlarına el atmak ve İngiltere’nin sanayisini geliştirmek (1945, s. 4). Yine *Son Posta Gazetesi* “Deniz muharebelerinin resimle tarihi” başlığıyla okuyucularına I. Dünya Savaşı’nda yaşanan deniz savaşlarını anlatmıştır (1938, s. 8). Bu örnekler, denizlerin kullanımının bir ülkenin gelişimi için ne kadar önemli olduğunu kavrayan ve bunu halka da anlatmak isteyen zihniyetin tezahürüdür.

Son Posta Gazetesi, denizin sadece askerî ve jeopolitik alanlarını değil, kültürel ve edebî alanlarını da irdelemiştir. Kabotaj Kanunu’nun millî bayram ilan edildiği gün, “Hint Denizinde Türkler” ismiyle yayımladığı eserde (Turhan, 1935), Hindistan’a sefere çıkan ilk Osmanlı Donanması’na komuta eden Hadım Süleyman Paşa’yı ve kendisinden sonra Hint kaptanı olarak atanan Piri Reis ve Murat Reis’in hikâyelerini tarihe sadık kalarak anlatmıştır. *Kurun Gazetesi* de aynı yıl Ferdi’nin

(1935) kaleminden “Endülüste Kemal Reis” isimli tarihî romanı yayımlamaya başlayarak Türk denizcilerinin Akdeniz’den İspanya sularına kadar bütün dünyaya nasıl meydan okuduklarını okuyuculara sunmuştur.

**Fotoğraf 4. “Endülüste Kemal Reis.” *Kurun Gazetesi*,
24 Ocak 1935.**

Yalnızca yönetimde bulunan siyasiler değil, Türk halkının kendisi de denizcilğe sahip çıkmaktadır. Kabotaj Kanunu’nun ilk defa millî bayram olarak kutlanacağı günden bir gün önce, *Cumhuriyet Gazetesi*’nin kurucusu Yunus Nadi, gazetenin ilk sayfasına “İleri götürmek zorunda olduğumuz bir iş: Denizcilik” başlığıyla Türk denizciliğinin geçmişini ve bugünü karşılaştıran, eksiklerini ve artılarını tahlil eden bir yazı taşımıştır. Türk milletinin denizle olan ilişkisini incelerken bu milletin denize hiç yabancı olmadığını, hatta bütün tarihi boyunca denizle sıkı bir yakınlığı olduğunu söylemiş ve şöyle devam etmiştir: “Ve şurasını unutmamak gerekir ki yaratılışlarında imparatorluklar kurma kabiliyeti olan milletler denizci olmak ihtiyacından kurtulamazlar.”

Nadi, deniz sporları konusunu da irdelemiş ve bu sporların sadece kıyı kentleriyle sınırlı kalmaması gerektiğini belirterek

Almanya'yı örnek göstermiştir. Zira Alman halkı, deniz dışındaki göl ve nehirlerden de istifade etmekte, hatta su olmayan yerlere yapma havuz ve göletler inşa ederek insanları denizciliğe teşvik etmektedir.

Yazının son kısmı ise Nadi'nin denizcilik vizyonunu ortaya koymaktadır. Nadi, Türk milletinin ihtiyaç duyduğu donanmaya yalnızca ulusun denizcilik fikrini kavramasıyla ulaşabileceğini ifade etmekte, ayrıca, asıl idealin yalnızca bir savaş donanması olmaktan öte, bu savaş donanmasını da kapsayan ileri seviyede bir denizcilik olması gerektiğini vurgulamaktadır (Nadi, 1935, s. 1). Yunus Nadi'nin 88 yıl önce sunduğu bu tahliller, bugün bile dikkate değerdir ve hâlâ geçerli görüşleri içermektedir.

Türk halkı, denizcilikle ilgili yalnızca iyi haberleri gündemine almamış, özellikle Kabotaj Kanunu'ndan sonra herhangi bir vapurun yaşadığı sorunu veya aksamayı da eleştirmiştir. Halk, Türk denizciliğinin ilerlemesini ve çağdaşlaşmasını talep etmekte, bu talepler gazetelere taşındıkça yaratılan kamuoyu, yöneticilerin daha dikkatli olmasını sağlamaktadır (Arı, 2009).

Türk Akdeniz Dergisi ve Denizcilik Kültürünün Yaygınlaşması

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılında yaptığı parti kongresinde; Cumhuriyet rejimini ve değerlerini halka benimsetecek, bunun yanında da yerel tarihin öğretilmesine ve kültürel değerlerin yaşatılmasına yardımcı olacak Halkevleri kurulmasına karar verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Antalya'da kurulan Halkevi, *Türk Akdeniz* (Ek 3) isimli bir dergi çıkarmaya başlamıştır (Arslan, 2018). Derginin ismi Atatürk'ün yıllar önce Akdeniz'i hedef olarak belirttiği yüksek ve tarihi işaretlerinden esinlenerek verilmiştir. Derginin çıkma amacı ise, Antalya ve civarının zengin tarihini ve folklorunu geniş bir kitleye ulaştırmak, bölgenin tarihi ve coğrafi belgelerini toplamak ve okuyuculara her sayfasında Antalya ve Türk Akdeniz'in zenginliklerini göstermektir (Lütfi, 1937).

Derginin yedi senelik yayın hayatı boyunca okuyucuyla buluşturduğu birçok makale içerisinde; Türk denizcilerinin

davranışlarını, Antalya'nın limanlarını ve kıyılarını (Ek 4), Antalya'daki balık avcılığını anlatan birçok yazı yer almıştır (Kaya, 1937; Türk Akdeniz, 1937a; Türk Akdeniz, 1937; Selekler, 1937). Derginin 18. sayısında, Midilli adasında doğan İshak, Oruç, Hızır ve İlyas kardeşlerin hikâyesi okuyucuya sunulmuştur. Hikâyeye göre Oruç Reis, Rodos'a esir düştükten sonra yüzerek kaçmış ve bir Türk köyüne sığınmıştır. Ertesi gün ise Antalya'ya gitmiş ve denizin dalgalarında Türk bayrağını sallandırmak için korsanlığa başlamıştır. Kendisine daha sonra kardeşi Hızır Reis de (Barbaros Hayrettin Paşa) katılmıştır. Yazara göre “Barbaros’un ilhamını aldığı yer Antalya’dır ve ona eşlik eden kahramanlar da Antalya’dan gelmiştir. Bu nedenle, Antalya için bu tarih daima bir gurur kaynağı olacaktır” (Erten, 1940, s. 5).

Sonuç

1923-1938 yılları arasında Mustafa Kemal’in denizcilik vizyonu, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte hem siyasi hem de sosyokültürel bir dönüşüme işaret etmektedir. Yeni yönetim, denizciliği sadece ekonomik ve stratejik bir gereklilik olarak değil, aynı zamanda ulusal kimliğin ve kültürün bir parçası olarak görmüştür. Hükûmet, deniz ticaretinin ve filonun geliştirilmesi için önemli adımlar atmış, bu çabalar halk içinde büyük bir heyecan yaratmıştır. Medya ve edebiyat, denizcilikle ilgili temaları kullanarak toplumsal bilinci artırmış ve denizcilik konusundaki farkındalığı yaygınlaştırmıştır.

Yeni Cumhuriyet döneminde denizcilik alanındaki aktif ve vizyoner yaklaşım; toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutlarda denizciliğin teşvik edilmesiyle ulusal kimlik ve birlik duygusunu pekiştirmiş, basın ve edebiyat, denizciliğin popülerleşmesinde ve toplumsal bilincin artırılmasında kilit bir rol üstlenmiştir.

Araştırma sonucunda, Yeni Cumhuriyet döneminin denizcilik vizyonunun izlerinin takip edilmesi ve bu dönemin başarılı uygulamalarının günümüz Türkiye’sinde de hayata geçirilmesi tavsiye edilmektedir. Halkı denizcilğe teşvik edici kampanyalar oluşturulmalı ve denizcilik hakkında bilgi ve farkındalık programları düzenlenmelidir. Özellikle kıyı bölgelerinde denizcilik liseleri ve eğitim merkezlerinin sayısı artırılmalı, gençlerin bu alanda kariyer yapmaları desteklenmelidir. Tarihsel ve kültürel denizcilik değerleri, modern eğitim içerisinde önemli bir yer bulmalıdır. Böylece hem tarihsel mirası koruma hem de denizciliğin toplumsal değerini artırma açısından önemli bir adım atılacaktır.

Kaynaklar

Bilimsel Toplantı ve Sempozyumlar

Arı, K. (2010, Nisan). *Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de denizcilik ülküsü ve bu alanda yeni bir kültür oluşturma çabaları*. [Sözel bildiri]. Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 2010 ve Türk-Denizcilik Ticareti Tarihi Sempozyumu II Bildiriler Kitabı, Piri Reis Üniversitesi, İstanbul.

Arı, K. (2011, Nisan). *Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mersin'in deniz ticareti yönünden öne çıkmasını sağlayan çevresel faktörler ve Ali Cenani Bey'in notları*. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu III, Mersin. <https://tdts.deu.edu.tr/cumhuriyetin-ilk-yillarinda-mersinin-deniz-ticareti-yanundan-one-cikmasini-saglayan-cevresel-etkenler-ve-ali-cenani-beyin-notlari/>

Gazeteler

10 Ağustosta yapılacak yüzme müsabakamızın programı. (1934, 26 Temmuz). *Vakit Gazetesi*, 8.

Avrupa'da yelken yarışları başladı. (1932, 9 Eylül). *Milliyet Gazetesi*, 5.

Büyük bir denizcilik kulübü kurulacak! (1935, 5 Mayıs). *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 8.

Deniz Bayramı Törenle Kutlandı. (1935, 2 Temmuz). *Kurun Gazetesi*, 7.

Deniz muharebelerinin resimle tarihi. (1938, 3 Ağustos). *Son Posta Gazetesi*, 8.

Denize Gidiyoruz Yüzme Öğreniniz, Fakat Dibe Dalmayınız. (1932, 21 Temmuz). *Son Posta Gazetesi*, 7.

Denizin milletler hayatındaki önemini ilk anlayan İngilizler olmuştur. (1945, 6 Aralık). *Son Posta Gazetesi*, 4.

Es, H. F. (1938, 11 Temmuz). Türk kızlarına en ziyade yakışan yerler: Deniz ve hava. *Akşam Gazetesi*, s.1, 8.

Ferdi, İ. (1935, 24 Ocak). Endülüste Kemal Reis. *Kurun Gazetesi*, 1.

Hasan, N. (1937, 31 Temmuz). Yurdda su sporları şubesini kurmak şerefi de Galatasaray'a aittir. *Son Posta Gazetesi*, 8.

İngiliz donanması süratle kuvvetleniyor. (1937, 6 Temmuz). *Haber Gazetesi*, s. 7.

Nadi, Yunus. (1935, Haziran 30). İleri götürmek zorunda olduğumuz bir iş: Denizcilik. *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

Tezcan, S. (1936, 10 Ağustos). Atatürk dün deniz yarışlarını şereflendirdi. *Son Posta Gazetesi*, 1.

Turhan, M. (1935, 1 Temmuz). Hint Denizinde Türkler. *Son Posta Gazetesi*, 12.

Türk denizcilik tarihinde parlak ve mutlu bir gün. (1935, 1 Temmuz). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

Ziya (1933, 22 Temmuz). Denizde iki Türkiye rekoru kırıldı. *Haber Gazetesi*, s. 7, 8.

İnternet Kaynakları

Atatürk, M. K. (1923). Türkiye İktisat Kongresi'ni Açış Söylevi. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı*. <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>.

Atatürk, M. K. (1937, 1 Kasım). *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin V. Dönem 3. Yasama Yılı'nı Açış Konuşması. Türkiye Büyük Millet Meclisi*. https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/5d3yy.htm.

Kitaplar

Arı, K. (2009). *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj: "Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar"*. https://www.academia.edu/31086741/T%C3%BCrkiyede_Kabotaj

Mahan, A. T. (2013). *Mahan'a Göre Deniz Harbi*. (Büyükonat, A.T., Çev.). Doruk Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi: 1918).

Sürelî Yayınlar

Antalya Limanı (1938, Mart). *Türk Akdeniz*, 2(7), s. 18

Arslan, R. (2018). Antalya Halkevi Dergisi (Türk Akdeniz). *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5(6), 313 – 330. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593111>.

Erten, S. F. (1940). Barbaros Antalya'da. *Türk Akdeniz*, (18), 2-5.

Kaya, K. (1937). Elli yıl önce Antalya. *Türk Akdeniz*, (1), 8-11.

Lütfi, M. (1937). Türk Akdeniz Niçin çıkıyor. *Türk Akdeniz*, (1).

Selekler, M. (1937). Elli yıl önce Antalya. *Türk Akdeniz*, (2), 18-20.

Türk Akdeniz'in Antalya Kıyıları I. (1937b). *Türk Akdeniz*, (1), 14-16.

Uçar, Ö. (2019, 15 Eylül). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yüzme kitapları. *Yeni Deniz Mecmuası*.

Yüz Yıl Önce Antalya. (1937a). *Türk Akdeniz*, (1), 11-12.

Tezler

Keklik, C. (2008). *1938 yılı Türk basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk İnkılabı*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No: 226655).

Sezgin, G. (2007). *İnönü Dönemi (1938–1950) Türk Denizciliği*. [Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No: 206765).

Ek 1: “Avrupa’da yelken yarışları başladı.” *Milliyet Gazetesi*, 9 Eylül 1932

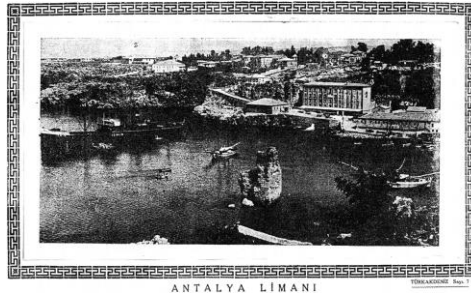
Ek 2: “Türk denizcilik tarihinde parlak ve mutlu bir gün.” *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Temmuz 1935

Ek 3: *Türk Akdeniz* dergisinin ilk sayı kapağı

Ek 4 – Antalya Limanı, *Türk Akdeniz*, Mart 1938

Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Dünyası

Serkan Oğul Tuna

otuna@uci.edu

Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi
Kaliforniya Üniversitesi, Irvine, ABD

Özet

Türkiye Cumhuriyeti ve Türk dünyası arasındaki ilişkiler, Türk Kurtuluş Savaşı ve Rus İç Savaşı'nın gölgesinde kurulmuştur. Yaşanan travmalar, karşılıklı maddi ve manevi yardımlarla hafifletilmiş, sağlam fakat kısa süreli temaslar tesis edilmiştir. Türkiye ve Türk dünyasının büyük kısmının bağlı olduğu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Soğuk Savaş yıllarında (1945-1991) düşman bloklarda bulunmalarıysa bu ilişkilerin Sovyetlerin dağıldığı 1991'e kadar neredeyse donmasına sebep olmuştur. Bu tarihten sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk devletlerine karşı realist ve pragmatik bir yaklaşım benimseyen Türkiye öncelikle bir rol model olarak hareket etmiştir. “Kademeli yakınlaşma” (1991-2016) devri sonrasında ise tarihî ve kültürel olarak aynı kökten doğan iki dünya arasındaki ilişkiler siyaset, diplomasi, askeriye, eğitim ve ekonomi gibi farklı alanlarda hızlanarak gelişmektedir.

Anahtar Kelimeler

Türk dünyası, Azerbaycan, Orta Asya, Pantürkizm

Giriş: Bağımsızlık Öncesinde Türkiye ve Türk Dünyası (1919-1991)

Türkiye ile Türk dünyası arasındaki modern ilişkiler, Türk İstiklal Harbi ve Rus İç Savaşı'nın gölgesinde kurulmuştur. Yaşanan travmalar, karşılıklı maddi ve manevi yardımlarla hafifletilmiş, sağlam fakat kısa süreli temaslar tesis edilmiştir. Türkiye ve Türk dünyasının büyük kısmının bağlı olduğu SSCB'nin Soğuk Savaş yıllarında (1945-1991) düşman bloklarda bulunmaları ise bu ilişkilerin Sovyetlerin dağıldığı 1991'e kadar neredeyse donmasına sebep olmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın verildiği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dört yıllık süreçte (1919-1923) Türk dünyasının büyük bir kısmı siyasi çalkantıların göbeğinde. Eski Rusya İmparatorluğu'nun tebaası olan çeşitli Türk toplulukları, Bolşevik İhtilali (1917) sonrasında Rus İç Savaşı'nda farklı cephelerde çarpışmış (1917-1922); İran'daki ve Çin'deki iç karışıklıklarda yine liberal, komünist, Turancı ve İslamcı kanatlara ayrılarak bu ülkelerde monarşi, meşrutiyet veya cumhuriyet taraftarı kuvvetlerle iş birliğine gitmişlerdir. Bağımsız başka bir Türk devleti olmadığı için ilişkiler öncelikle Moskova ve Tiflis gibi merkezî ve bölgesel başkentler üzerinden sağlanmıştır. Bu merkezlerin seçilmesinde “ortak düşman” algısı da rol oynamıştır. Britanya ve Fransa emperyalizmine karşı mücadele veren Türk kuvvetleri de Ortadoğu ve Orta Asya başta olmak üzere diğer halk ve uluslardan destek aramıştır (Bein, 2018). Nihayetinde Millî Mücadele'nin en önemli müttefikleri Sovyet Rusya ve Bolşeviklerle yakın Türk toplulukları olmuştur (Ter-Matevosyan, 2018). Bunlar arasında tarihî önemi en yüksek olanlar Buhara ve Azerbaycan Türkleri'dir.

Mevzubahis süreçte Buhara ile Anadolu arasındaki ilişkiler Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kafkasya ve Orta Asya'ya giden İttihat ve Terakki kadroları aracılığıyla kurulmuştur (Andican, 2021). Reformcu ve sosyalist Türkistanlılarla irtibat kurulmuş, bu ilişkiler bölgede Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra da devam etmiştir (1920). Hatta Türkiye'den Buhara ve Hive'ye subay, öğretmen, doktor ve eczacı gönderilmesi görüşülmüş; nitekim o vakit düzenli ordusu bulunmayan Buhara'da Türk subayları askerî eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur

(TDA 34829-137449-3, 1922). Buna karşılık Buharalılar, Moskova üzerinden Anadolu'ya milyonlarca rublelik yardımda bulunmuşlardır (Kocaoglu, 1972).

Keza Azerbaycan da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) nakdi yardım ve petrol yardımının geldiği nadir yerlerden biridir. Tarihî bağların yanında Britanya ve Ermeni milliyetçilerine karşı Moskova ile Ankara arasındaki ittifak da Bakü'yü Ankara'ya yakınlaştıran başka etkenler arasındadır (ARPIHDA 609-1-91, 107). Bu birliktelik, Azerbaycanlı öğrencilerin Kemal Paşa rozetleri takmasına varacak kadar farklı sonuçlara sebep olmuştur (Akal 2020, 264). Milli Mücadele'yi kuvvetlendiren yardımlara Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Azerbaycanı'nın lideri Doktor Neriman Nerimanov'a yazdığı 24 Ağustos 1920 tarihli mektubunu "Yaşasın Azerbaycanlı kardeşlerimiz!" diye bitirerek karşılık vermiştir. (TDA 34770-136933-3).

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı devrinde olumlu gelişme seyreden Türk-Sovyet ilişkilerine rağmen Sovyetlerin parçası olan Türk devletleriyle çok sınırlı ilişkiler kurulmuştur. Yine de Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin ve onun liderinin Türk dünyası üzerindeki etkisini bildiğinden ikili ilişkileri propaganda malzemesi olarak kullanmaktan çekinmemiştir ("Mustafa Kemal Paşa Moskova'ya Gelecektir", 1934). Türkiye de Sovyetlerdeki Türklerin durumunu yakından takip etmiş, özellikle 1920'de başlayan Latin alfabesi hareketiyle çok ilgilenmiştir (BCA, 930-2-0-0, 1927). Bu hareket, Tatarlardan Azerbaycanlılara, Türkistanlılardan Sibiryahlara Sovyet sınırlarındaki bütün Türk topluluklarının Latin alfabesine geçmesiyle sonuçlanmıştır (Tuna, 2022). Bu durum, özellikle 1928 tarihli Harf Devrimi düşünüldüğünde ilgi çekici bir hâl kazanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerinin kötüleşmesi, Türk dünyası ile Türkiye arasındaki bağların zayıflanmasına yol açmıştır. Bu süreçte Ankara, Azerbaycan, Kırım ve Türkistan'dan sürgün edilmiş Sovyet karşıtı "muhaciret" hareketlerine ev sahipliği yapmıştır (Əhməd 2018). Sovyetler Birliği'nin buna cevabı da Türkiye'deki ve sürgündeki farklı muhalefet hareketlerini desteklemek olmuştur.

“Büyük Birader”den Stratejik Ortağa (1991-2023)

Türkiye Cumhuriyeti ile diğer Türk devletleri ve toplulukları arasındaki sağlam ilişkiler hakiki anlamıyla Sovyetler Birliğinin çöküşü sonrası kuruldu. Buna rağmen, uzun yıllar boyunca Azerbaycan haricindeki diğer devletlerle ilişkiler istenilen seviyelere varamadı. Sovyetler Birliği’nin dağılmasını izleyen otuz yıl içerisinde Türk dünyası ve Türkiye arasındaki ilişkiler büyük değişikliklere tanık oldu. Türkiye Cumhuriyeti’nin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ın bağımsızlıklarını tanıyan ilk devlet olması, diğer Türk halklarıyla Anadolu Türkleri’nin tarihî ve kültürel bağlarını tasdikleyen ve pekiştiren bir olgu oldu. O tarihten bu yana da Kafkasya ve Orta Asya coğrafyası üzerindeki askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel nüfuzunu artırmaya çalışan Ankara pek çok bölgesel, ulusal ve uluslararası engelle karşılaşsa da dış politikasını değişen gerçekliklere uyarladı. Bir yandan, yirmi yılı aşkın süre boyunca kapalı rejim özelliği gösteren Orta Asya devletlerinin 2010’lu yılların ortası itibariyle dünyaya açılması da Türkiye’yle ilişkilerin güçlenmesini sağladı. Öte yandan da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın başbakanlık döneminden (2003-2014) itibaren izlenen Avrasya ve Doğu’ya yönelik politikası ile ülkenin içinde yaşanan gelişmeler bu ilişkileri öncekinden farklı noktalara taşıdı. Ankara 1990’lı yıllarda genç Orta Asya cumhuriyetleri için bir rol modeli iken, 2010’ların sonu itibariyle *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) bir partner haline geldi. Bu üç temel sebeple beraber Türkiye ve Türk dünyası arasındaki ilişkileri, 1991-2016 ve 2016 sonrası olmak üzere iki ayrı döneme ayırmak mümkün gözükmektedir.

Kademeli Yakınlaşma (1991-2016)

Kafkasya ve Orta Asya’daki Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları Türkiye’de hemen hemen her kesimde büyük heyecan ve sevinç yarattı. Daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce bölgeye giden gazetecilerin seyahat notları ve televizyon röportajları ülkeye aktarılıyor; Türkiye’den bu ülkelere giden iş insanları ve siyasetçiler sevgi gösterileriyle karşılanıyordu. Bağımsızlık rüzgârının estiği ilk yıllarda

Türk medyasında Azerbaycan'dan sonra en çok görünürlüğe sahip ülke de Türk iş insanlarının ve işçilerinin akın ettiği Kazakistan'dı ("Azerbaycan da Bağımsız", 1991).

Pantürkizm'e yakınsayan duygu ve eylemlere rağmen Türk diplomasisi, realist ve pragmatist tavrından ödün vermedi. "Bütün Türkler gardaştır" manşetlerinin açığa vurduğu kamuoyu desteğine rağmen, Rusya Federasyonu'nun gücü tamamen yok olmadığı için kültür eksenli bir diplomasiden yana olunmuştur (Akyol, 1989).

Gelgelelim ikili ilişkileri etkileyen diğer önemli faktör de Türkiye'nin iç ve dış politikasındaki değişimlerdi. 1990'larda ABD dış politikasına uzun yıllar yön vermiş ve Sovyet karşıtı kanat içinde güçlü olan Zbigniew Brzezinski gibi isimler, "istikrarlı bir Güney Kafkasya ve Orta Asya" için Türkiye'nin rolünün çok önemli olduğunu ifade etmekteydi (Brzezinski, 1997, s. 57). Fakat aynı devirde Türk dış politikasının birinci önceliği Avrupa Birliği ve NATO ile ilişkilerdi. Orta Asya ve genel olarak Doğu hem siyasi hem kültürel önem bakımından daha geri plandaydı (Cem, 2009). Bu da emekleme dönemindeki eski Sovyet cumhuriyetleri için yozlaşmış elitlerinden ve Rus nüfuzundan kurtulmadıkça Türkiye ile gerçek anlamda yakınlaşamayacaklar demektir. Hakikaten de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in "iki devlet, tek millet" şiarını benimsemiş Azerbaycan haricinde diğer Türk devletleriyle ilişkiler bu nedenlerle 2016'ya dek yavaş bir hızla gelişti. Bu dönemde Türkiye'nin en gergin ilişkileri ise Özbekistan ve Türkmenistan ileydi.

Bu paradigmadan ilk kopuş, Türk dış politikasında "stratejik derinlik" doktrininin 2009 yılı itibarıyla hâkim olmaya başlamasıyla başladı. Böylece saf Pantürkizm ve Panislamizm'den uzak, Yeni Osmanlıcı bir yaklaşımın benimsenmesiyle Türkiye başka bölgelerle birlikte Orta Asya'da da farklı bölgesel güçlerle rekabete girdi. Bu doktrin zamanla gözden düşse bile devletler arasında özel sektör ticaret hacmini, akademik iş birliği ve halklar arasındaki irtibatı artırmayı hedefleyen 2019'daki "Yeniden Asya Girişimi"yle birlikte Avrasya'nın öneminin Ankara için değişmediği ve hayli yüksek olduğu teyit edilmiş oldu (Gürbüz, 2019).

1990’lardan bu yana Türkiye ve Türk dünyası arasındaki ilişkilerde diplomasiin yanında farklı kültür ve ticaret aygıtları da hatırı sayılır öneme sahip oldu. Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı (TİKA), Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) ve diğer özel müteahhitler, aralarında Türk Devletler Teşkilatı ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı’nın (TÜRKSOY) da bulunduğu uluslararası örgütler bunların arasında yer aldı ki 2016 sonrasında önemleri ve faaliyetleri arttı. Keza Orta Asya, Türkiye’nin yurt dışına en çok yardım yolladığı bölgeler arasında Avrupa’dan sonra ikinci sırada yer aldı (166,12 milyon dolar) (TİKA 2019). Bu söz konusu yardımlar kültür, eğitim, akademi, altyapı ve sağlık alanlarını kapsamaktaydı.

İlişkilerde Beyaz Bir Sayfa (2016-2023)

Türkiye ve Türk dünyası arasında kademeli olarak gelişen ilişkilerde 2016 tarihî bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu tarih, Orta Asya ve Türkiye devletlerinin yaşadığı ve jeopolitik gelişmelerle ilintili bir dizi siyasi ve diplomatik değişimin üst üste geldiği bir dönemektir (Tuna, 2021). Öncelikle, Türkiye’de Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) 15 Temmuz günü darbe girişiminde bulunmuş ve başarısız olmuştur. Bunun ardından Ankara’nın ilk diplomatik hamlelerinden biri darbe girişimi sonrasında kendisine destek veren Moskova ve Astana’yla diplomasi ve iş birliği trafiğini artırmak olmuştur.

2016’nın Türkiye ile Türk dünyası için diğer önemliyse Özbekistan’daki iktidar değişikliği oldu. “Yeni Özbekistan – Üçüncü Rönesans” girişimiyle ülkenin kapılarını dünyaya açan yeni cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Türkiye’yi stratejik partner olarak gören ve önceki yönetimin aksine ikili ilişkileri geliştirmek isteyen bir isim oldu (O’zbekiston Respublikası Prezidenti, 2020). 2019’da Türk Devletleri Teşkilatının (TDT) beşinci üyesi olan Özbekistan, Ankara’yı rol modeli olarak seçtiğini beyan etti (Yılmaz, Aliyev, 2021). Aynı şekilde, 2007’den beri Türkmenistan devlet başkanı olan ve Türkiye’ye mesafeli davranan Kurbankulu Berdimuhamedov’un 2022’de görevi oğluna devretmesi ile Aşkabat da Taşkent’in benzeri bir politika izlemeye başladı.

Orta Asya’da yaşanan bu değişimin başlıca sebebi bölgede yaşanan derin jeopolitik krizler oldu. ABD ve NATO’nun Afganistan’dan çekilmesi ve bölgede istikrarsızlığın artması, Rusya’nın nüfuzunun azalıp Çin’in yükselişine geçmesi ve çok kutuplu bir dünya düzeninin oluşması Türk dünyasını da yeni arayışlara itti. Böylece askerî savunma sanayisinden eğitime farklı alanlarda yükselen ve tarihî, duygusal ve kültürel bağların kuvvetli olduğu Türkiye bir alternatif olarak Orta Asya için stratejik bir partner hâline yükseldi. Özellikle İkinci Karabağ Savaşı’nda (Eylül-Kasım 2020) Türkiye’nin Azerbaycan’a verdiği destek hem Ankara-Bakü hattında hem de Türkiye ile TDT arasında ilişkilerin hız kazanmasını sağladı (“O reaksii v SNG na sobytiya v regione Nagornogo Karabakha”, 2021).

Siyasi ve askerî meseleler haricinde kültürel konular da günümüzde iyice ivme kazanan ilişkilerde önemli bir yer teşkil etmektedir. Çin ve Rusya’nın bölgede rekabete girişmesi, bir yandan Türk devletlerinde Rus ve Çin karşıtlığını artırmakta ve bu ülkelerde ortak Türk kültürel mirasını korumaya yönelik önlemler alınmasına sebep olmaktadır (Goble 2021). Rusçanın etkisinin azalmasıyla beraber Kazakistan ve Özbekistan 2020’lerin ikinci yarısında Türkiye gibi tamamen Latin alfabesine geçmeyi planlamaktadırlar (“O perevode alfavita kazakhskogo yazyka c kirillitsy na latinskuyu grafiku”, 2017; Lotin yozuviga asoslangan O’zbek alifbosiga bosqichma-bosqich to’liq o’tishni ta’minlash chora-tadbirlari to’g’risida, 2021; Goble, 2019). Bölgede, Türkiye’yle yaklaşıldıkça Rus ve Sovyet geçmişiyle muhtemel bir Çin hegemonyasına karşı Pantürkizm dahi alternatif olarak düşünülmektedir (Likhachyov, 2018).

Bu gelişmeler ışığında Ankara ile stratejik ortaklık Orta Asya için daha fazla önem arz eder hale gelmiştir. Türkiye, komşusu Tacikistan’la yaşadığı çatışmada Kırgızistan’a askerî ve insani yardım sağlamıştır (“Politicheskoe cotrudnichestvo”). Taliban’ın Afganistan’da yeniden yükselişi sonrası Özbekistan, Türkiye ile ortak askerî operasyonlar düzenlemiştir (“Join Military Drills Between Pakistan, Turkey, and Uzbekistan Reflect Growing Partnership”, 2019). TDT’ye üye devlet olmaya hazırlanan Türkmenistan, bağımsızlığının otuzuncu

yıldönümünde Bayraktar TB2 İHA'larını geçit töreninde sergilemiş ve Ankara'yla yeni ilişkileri ilan etmiştir ("Turkmenistan stanet polnopravnym chlenom Tyurskogo soveta", 2021; "Turkmenistan: Bringing out the big guns", 2021).

Sonuç

Kuruluşunun yüzüncü yıldönümünü karşılayan Türkiye Cumhuriyeti, bir imparatorluğun mirasçısı olmasının yanı sıra kökleri İç Asya'ya uzanan ve akraba toplulukları Sibiry'a'dan Balkanlara yayılmış bir devlettir. Son otuz yılda dünyada yaşanan jeopolitik krizler sonucu yeniden bağımsızlığını kazanan diğer Türk devletleriyle ilişkilerinin temeli 1919-1923 arasındaki çalkantılı bir dönemde atılmıştır. Buna rağmen çok sıcak ve yakın ilişkiler kurulmuş; bu devletlerin Sovyetler Birliğinin parçası olduğu süreçte dahi irtibat koparılmamış ve Türkiye, bunların bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. O tarihten bugüne ilişkilerde realist ve pragmatik bir anlayış benimsenmiştir. Gelgelelim Sovyetlerin dağıldığı 1991 yılından sonraki süreci iki kısımda değerlendirmek mümkündür. İç ve dış sebeplerle iki taraf da 1991-2016 arasında ilişkilerde kademeli bir yakınlaşmaya gitmiştir. Bu süreçte en iyi ilişkiler Azerbaycan'la kurulmuşken, en olumsuz irtibatlar Özbekistan ve Türkmenistan'la olmuştur. Fakat çok kutuplu dünya düzeninin doğduğu 2010'lu yılların ortasından itibaren Orta Asya'nın kapalı rejimleri Türkiye'ye ve dünyaya açılmış; bu devletler arasında kültürel, siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkiler hız kazanmıştır. Bugün bütün Türk devletleri TDT çatısı altında entegrasyonu artıracak, siyasi, askerî ve diplomatik alanlarda iş birliğini yükseltecek politikalar izlemektedir.

Kaynaklar

Azərbaycan Cümhuriyyəti Siyasi Partiyalar İctimai Hərəkətlər Dövlət Arşivi (ARSPİHDA)

Dövlət Arşivləri Başqanlığı Cümhuriyyət Arşivi (BCA)

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Akal, E. (2020). *Müslüman Komünistlər: Petrograd—Kazan (1917-1918)*. İletişim Yayınları.

Akyol, T. (1989). “Bütün Türkler gardaştır.” *Tercüman*.

Andican, A. A. (2021). Atatürk Türkiye’si ile Türkistan ve Buhara Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1919-1924). In J. Eltazarov & T. Kocaoğlu (Eds.), *Buhara Halk Şuraları Cumhuriyeti’nin 100 Yılığ: Uluslararası Sempozyumu Yazıları* (pp. 31–74). Kutlu Yayınevi.

Azamhodayev, A. (2021, 1 Eylül). *Özbekistan’ın Ankara Büyükelçisi Azamhodayev, ülkesinin bağımsızlığının 30. Yılımı AA’ya değerlendirdi* (M. Ş. Yılmaz ve J. Aliyev, Muhabirler) [Anadolu Ajansı].

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ozbekistanin-ankara-buyukelcisi-azamhodayev-ulkesinin-bagimsizliginin-30-yilini-aaya-degerlendirdi/2352230>

Azerbaycan da Bağımsız. (1991). *Cumhuriyet*, 11.

Bein, A. (2018). *Kemalist Turkey and the Middle East: International relations in the Inter-war Period*. Cambridge University Press.

Brzezinski, Z. (1997, October). A Geostrategy for Eurasia. *Foreign Affairs*, 76(5), 50–64.

Cem, İ. (2009). *Türkiye, Avrupa, Asya: İkinci Cilt: Avrupa’nın “Birliği” ve Türkiye*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Əhməd, D. (2018). *Bir ildən yüz ilə: Yeni fotolar və sənədlər*. TEAS Press.

Goble, P. (2019, 28 Ocak). Russian Language Losing Its Position in Kyrgyzstan – and Moscow May Be as Well. *Jamestown Foundation*. <https://jamestown.org/program/russian-language-losing-its-position-in-kyrgyzstan-and-moscow-may-be-as-well/>

_____. (2021, 23 Eylül). After Taliban Victory, Central Asian Countries Increasingly Pursuing Separate Goals. *Jamestown Foundation*. <https://jamestown.org/program/after-taliban-victory-central-asian-countries-increasingly-pursuing-separate-goals/>

Gürbüz, Ş. N. (2019, 11 Ağustos). Asia Anew: Initiative to shape future of Turkish diplomacy. *Daily Sabah*.
<https://www.dailysabah.com/diplomacy/2019/08/10/asia-anew-initiative-to-shape-future-of-turkish-diplomacy>

Join Military Drills Between Pakistan, Turkey, and Uzbekistan Reflect Growing Partnership. (2019, 30 Nisan). *Caspian Policy Center*.
<https://www.caspianpolicy.org/joint-military-drills-between-pakistan-turkey-and-uzbekistan-reflect-growing-partnership/>

Kocaoğlu, O. (1972, Mayıs). Rus Yardımının İçyüzü. *Yakın Tarihimiz*, 1(10), 292–293.

Likhachyov, M. A. (2018). Kazakhstansko-turetskoe sotrudnichestvo v kontekste strategicheskogo partnyorstva Astany i Moskvy. *Problemy natsional'noy strategii*, 49(4), 131–148.

Lotin yozuviga asoslangan O'zbek alifbosiga bosqichma-bosqich to'liq o'tishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida. (2021, 10 Şubat). *Özbekistan Cumhuriyeti Ulusal Mevzuat Veritabanı*. <https://www.lex.uz/docs/5281850>

Mustafa Kemal Paşa Moskova'ya Gelecektir. (1934, 25 Haziran). *Qırmızı Baskeçer*.

O perevode alfavita kazakhskogo yazyka c kirillitsy na latinskuyu grafiku. (2017, 27 Ekim). *Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı*.
https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-perevode-alfavita-kazahskogo-yazyka-s-kirillicy-na-latinskuyu-grafiku

O reaksii v SNG na sobytiya v regione Nagornogo Karabakha. (2020, 28 Eylül). BDT İnternet Portalı. <https://e-cis.info/news/564/88599/>

Politicheskoe sotrudnichestvo. (n.d.). Kırgız Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği. <https://mfa.gov.kg/ru/dm/posolstvo-kyrgyzskoy-respubliki-v-tureckoy-respublike/-5e9045cea4e5a>

Prezident Shankat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma to'qqiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. (2020, 31 Ağustos). O'zbekiston Respublikası Prezidenti. <https://president.uz/oz/lists/view/3824>

Ter-Matevosyan, V. (2018). *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*. Palgrave Macmillan.

Tuna, O. (2021). The Central Asian Perspective on Turkey: Does Family Come First? *Turkeyscope*, 5(5), 1–9.

____. (2022, 3 Kasım). Evolution of Latinization in Turkic states: From Sovietization to Nationalization. *NYU Jordan Center*.
<https://jordanrussiacenter.org/news/evolution-of-latinization-movement-among-turkic-states-from-sovietization-to-nationalization/>

Turkish Development Assistance Report 2019. (2020). TİKA.
<https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/publication/2019/TurkiyeKalkinma2019WebENG.pdf>

Turkmenistan: Bringing out the big guns. (2021, 28 Eylül). *Eurasianet*.
<https://eurasianet.org/turkmenistan-bringing-out-the-big-guns>

Turkmenistan stanet polnopravnym chlenom Tyurskogo soveta. (2021, 15 Eylül). *Radio Azatlyk*. <https://rus.azathabar.com/a/31460971.html>

Turtsiya nadeetsya «otkryt' novuyu stranitsu» v otnosheniyakh c Uzbekistanom. (2016, 17 Kasım). *Radio ozodlik*.
<https://rus.ozodlik.org/a/28122525.html>

Cumhuriyet'in İlk Elli Yılında Alaturka Müzik (1923-1973)

Muratcan Zorcu

mzorcu21@ku.edu.tr

Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi

Koç Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Özet

Cumhuriyet'in ilanından sonraki eğitim politikalarıyla yetişen yeni nesillerin alaturka müzikle etkileşimi hangi şekilde olmuştur? Bu etkileşimin hangi yıllarda değiştiğini belirleyebilir miyiz? Bu etkileşim farklı yıllarda aynı özelliklere mi sahipti? Bu yazıda Cumhuriyet hükûmetlerinin yetiştirdiği nesillerle alaturka müzik arasındaki etkileşim sorgulanacaktır. Neticede Demokrat Parti'nin (DP) politikalarının etkisiyle, Türkiye'nin iç ve dış koşulları da göz ardı edilmeyerek Klasik Osmanlı Müziği'yle Cumhuriyet'in yeni nesilleri arasındaki etkileşimin 1960'larda zirveye ulaştığı savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Alaturka Müzik, Atatürk Döneminde Alaturka Müzik, Cumhuriyet Döneminde Alaturka Müzik.

Giriş

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'na (TRT) bağlı TRT-Nağme radyosundaki yayınları ne zaman dinlesek çok sayıda dinleyici isteğiyle karşılaşırız. İlginç olan nokta şudur ki bu talepler son yerel seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) hâkim olduğu bölgelerden gelir: İstanbul'da Beşiktaş, Kadıköy gibi ilçelerle İzmir, Zonguldak'ta Ereğli, Antalya'da Manavgat ve Gazipaşa ilçeleri... Bir başka örneğe askerî okullarda yetişmiş, Türk Deniz Kuvvetleri'nden emekli subay Reşit Çağın'dır ki kendisinin Klasik Osmanlı Müziği'nin eserlerinden mürekkep geniş bir koleksiyonu vardır. (Bu noktada kavramsal bir karmaşa olduğunu söylemek gerekir. *Türk Sanat Müziği* yaygın bir kavram olmakla birlikte bu yazıda *Klasik Osmanlı Müziği* tercih edilmiştir.) Son örneğe M. Kemal Atatürk'ün not defterlerinde Osmanlı Türkçesi'yle şarkı sözlerinin bulunmasıdır: *Dîdeden çıkmaz hayâlin bir zaman ey meh-cemâl* (Komisyon, 2009, s. 99-100; BOA.TRT.MD.d 381.104, s. 137).

Bahsettiğimiz bu örnekler Atatürk'ün kendi şahsı dâhil Cumhuriyet'in nesilleriyle Klasik Osmanlı Müziği arasındaki bir uyumu ortaya koyar. Ama bu uyum çok ilgi çekicidir, çünkü Kemalist anlayış, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme sürecinde devlet aygıtının icra ettiği müzik reformlarında olduğu gibi, Klasik Batı Müziği'ni desteklemiş ve modernleşme için şart koşmuştur (Alimdar, 2016). Sonraki yıllarda da Cumhuriyet hükûmetleri tarafından oluşturulan laiklik yanlısı Kemalist kişilik personası ile Osmanlı askerî ve tıp okulları tarafından yetiştirilen *Kurucu Babalar*'ın Batı Müziği yanlısı düşünceleri arasındaki bu karşıtlık ilgi çekicidir. Bu ilgi çekici detaylarsa bizleri farklı sorulara yöneltmektedir: Alaturka müzikle Cumhuriyet'in yeni yarattığı laiklik yanlısı Kemalist persona arasındaki etkileşim Cumhuriyet döneminin ilk elli yılında hangi şekilde olmuştur? Diğer yandan, bu etkileşimin hangi yıllarda arttığını belirleyebilir miyiz? Bu etkileşim farklı yıllarda aynı özelliklere mi sahiptir? Bu yazıda Cumhuriyet hükûmetlerinin yetiştirdiği nesillerle alaturka müzik arasında etkileşim sorgulanacaktır. Neticede Demokrat Parti'nin (DP)

ardından 1960'larda Türkiye'nin iç ve dış koşullarıyla birlikte Klasik Osmanlı Müziği'yle yeni nesillerin etkileşiminin zirveye ulaştığı savunulacaktır.

Klasik Osmanlı Müziği ile Kemalist Nesiller Arasındaki İlişkiler

1920'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti inşa edilirken Cumhuriyeti kuran kadroların Osmanlı askerî sisteminin yarattığı bir *nesil* olması dikkat çekicidir. Bu neslin de diğer nesiller gibi ortak deneyimleri ve düşünceleri vardır. Mesela ilk akla gelen Sultan II. Abdülhamid döneminin okullarında eğitim görmeleridir. Bu okulların başta İstanbul ve Rumeli olmak üzere Osmanlı'nın merkezî bölgelerinde laik ve evrimci düşünceleri yaygınlaştırdığı literatürde tekrarlanır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı sürecinde devam eden Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki ortak deneyimlerin de bu kuşak arasında paylaşıldığını eklemek gerekir. Bu bakış açısıyla İttihatçıların iktidarı sonrasında M. Kemâl Paşa ve devletin askerî dairesi Harbiye, olası bir barış antlaşmasına karşı ellerini güçlendirmeye çalıştılar. Ancak M. Kemâl'in 19 Mayıs 1919'daki Samsun yolculuğundan sonra Millî Mücadele kurumsallaşmaya başladı ve zirve noktasıysa 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) kurulması oldu. Diğer bir deyişle, Millî Mücadele kurumsallaşarak Kurtuluş Savaşı'na dönüştü. Eylül 1922'de İzmir'in kurtarılması ve Boğazlar Bölgesi'ne icra edilen yürüyüşle Kurtuluş Savaşı'nın askerî safhası kapandı. Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye topraklarında uluslararası düzeyde tanınmış müstakil bir Türkiye vardı. Devamında ise *Atatürk İnkılâpları* diye adlandırdığımız reform dönemi başlamıştır. Halil İncalcık'a göre hilâfetin kaldırılması, Atatürk döneminin anlaşılması açısından çok önemli bir olaydır ve kendisi bunu *Büyük İnkılâp* olarak adlandırmıştır (İncalcık, 2010, s. 355-356). Bu inkılâplarla 1920'li yıllarda politikadan hukuka ve gündelik yaşama kadar birçok sahada pek çok değişiklik yaşanır. 1920'lerin son yıllarında inkılâpların daha radikalleştiğini ve laik politikaların yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Mesela 1928'de *Dini İslah Beyannamesi* yayımlandı. Aynı yıl Anayasa'nın devletin diniyle ilgili maddesi kaldırıldı. Nesil perspektifiyle bakıldığında da M. Kemâl

Atatürk'ün liderliğinde yeni Cumhuriyet “on yılda on beş milyon genç yaratmıştır.” 1933'te Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarındaki *Onuncu Yıl Marşı*'nda buna vurgu yapılması Türkiye'nin yeni bir gençlik yetiştirmenin bilincinde olduğunu ortaya koyar.

Önceki satırlarda 1920'lerin sonundaki laikleşme politikalarından bahsedilirken çeşitli müzik reformlarının da olduğunu söylemek gerekir. Hükûmet, 1926 yılında Klasik Osmanlı Müziği'nin edinilmesine yönelik eğitim sürecini sonlandırdı. Diğer deyişle, *Maarif Vekâleti Sanayi-i Nefise Encümeni* ihdas edildi. 1927 yılında da bu encümen bünyesinde yurt dışına musiki alanında yetişmek üzere öğrenciler gönderildi (“Maarif Vekâleti Hesabına Memalik-i Ecnebiyeye Sanayi-i Nefise Tahsili İçin Gönderilecek Talebenin Suret-i İntihap ve Murakabesine Ait Talimatname” *Resmî Gazete*, 673). Eğitim sürecinin yanı sıra Ankara ve İstanbul'da iki yeni konservatuvar kurulmasına da karar verildi. Bu okullarda kapsam sadece *Klasik Batı Müziği* esas alınarak oluşturulmuştur. Ayrıca İstanbul Belediyesi'ne bağlı Osmanlı Klasik Müziği'nin eğitiminin verildiği Darülelhan da 1926 yılında koroya dönüştürülmüştür. Bu koroda bir araştırma heyeti bulunacağı düşünülmüşse de eğitim süreci 1970'li yıllara kadar mümkün olmayacaktır (Kaya, 2012, s. 290). Ankara'daki yönetim çeşitli uygulamalarla Batı Müziği eğitimi genişletip alaturka müziğin kapsamını daraltırken dönemin gazetelerinde de müzik inkılâbı hakkında tartışmalar yer alıyordu. Örnek vermek gerekirse, 1926 yılında gazeteler şöyle bir manşetle çıkmıştı: “Alaturka musikiye elveda! Resmî müesseselerde alaturka musiki ilga edildi, artık bu musikiden tarih derslerinde bahsolunacaktır” (Bardakçı, 2010.) Bu noktada lengüistik tercih ilgi çekicidir, çünkü devlet idaresindeki saltanat, hilafet gibi siyasi yapıların kaldırıldığı gibi müzik de “ilga edilmiştir.”

1930'lu yıllarda da Türkiye'deki birçok müzisyen ve köşe yazarı gazetelerde müzik reformunu tartışmaya devam etmişlerdir. Bu müzik reformunun bir yönünün de millî musiki yaratma çabası bağlamında değerlendirildiğini eklemek gerekir. Bu konu üzerinde maalesef henüz ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Tanburi Cemil Bey'in oğlu Mesut Cemil Tel gibi müzisyenler; bestekâr Muallim İsmail Hakkı

Bey, müzikolog Rauf Yekta; ses sanatkârı Münir Nurettin Selçuk gibi müzikal figürlerinin yanı sıra köşe yazarları Peyami Safa, Nadir Nadi ve Falih Rıfkı Atay da müzik reformunu tartışmışlardır (Safa, 1933). Bu noktada, Safa'nın *Fatih Harbiye* romanında da bu bahsin uzun uzadıysa tartışıldığını ekleyebiliriz. Gazetelerde kamuoyu ve uzmanların görüşleri arasında yaşanan tartışmalarla hükûmet, 1934 yılında da Klasik Osmanlı Müziği'nin radyolarda yayımlanmasını yasaklar. Ayrıca 1934 yılı, müzikal idari politikaları anlamak açısından önemlidir. Hükûmetin bu noktaya dikkatini yoğunlaştırdığını görmek mümkündür. Klasik Osmanlı Müziği alanında önemli bir koleksiyona sahip olan Murat Bardakçı, TBMM'de Atatürk'ün bahsetmesinden hemen sonra yasakların başladığını belirtse de (Bardakçı, 2010) 1934 yılının ilk aylarında girişimlerin olduğunu biliyoruz. Sadece Atatürk'ün konuşması değil, aynı zamanda gazetelerin müzik devrimine ilişkin yazıları da kararın Atatürk'ün konuşmasından sonra değil önce alındığını gösteriyordu. Bir başka örnekse, hükûmetin Haziran 1934'te *Millî Musiki Teşkilatı ve Temsil Akademisi Kanunu* başlıklı yasa çıkarmasıdır. Öte yandan radyoda müziği yasaklayan resmî program yalnızca sekiz ay sürmüştür. Bu resmî politikalar devam ederken Atatürk ise Çankaya Köşkü'nde, Yalova'da, Dolmabahçe Sarayı'nda Münir Nurettin Selçuk, Safiye Ayla, Melek Tokgöz gibi Klasik Osmanlı Müziği'ni icra eden ses ve saz sanatkarlarını neredeyse her gece dinlemiştir. İstanbul Üniversitesi Osmanlı Müziği Araştırmaları Merkezi (OMAR) kayıtlarına göre, Ankara Atatürk Orman Çiftliği'ndeki Marmara Köşkü'nde bulunan Vasfı Rıza Zobu şöyle demiştir: “Atatürk, 19. yüzyıldan bir eser olan bize Dellalzade'nin eserini söylememizi emretti ve 19. yüzyıldan kalma bir eser istemesi onun Türk müziğine olan ilgisini göstermektedir.” Bu eser, “*O güzel gözlerine bayrân olayım*” mısrasıyla başlar ve TRT'de kayıtlıdır (BOA.TRT.MD.d385.59, s. 121). Burada Zobu'nun tespitinin haklı olduğunu eklemek gerekir. Ayrıca Çankaya Köşkü'nde söylenen bu şarkı listelerine ulaşmak mümkündür. Bardakçı'nın da bahsettiği meşhur konuşma Atatürk tarafından 1 Kasım 1934 tarihinde TBMM'de yapılır:

“Arkadaşlar,

Güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikiye değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir.

Bu gün dinletmeğe yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal; ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak; bu güzeyde, Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musiki de yerini alabilir.

Kültür işleri bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim.”

11 Kasım 1938’de İsmet İnönü, TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilir. Alaturka müziği politikalarına bakıldığında Çankaya Köşkü’ndeki *Reisicumhur Fısıllı Heyeti*’ne son verilir. Klasik Osmanlı Müziği üzerindeki resmî program devam etmiştir. İnönü dönemindeki hükümetlerin Klasik Batı Müziği’ne eğilmesi ve Türkiye’de Klasik Batı Müziği’ni geliştirmek amacıyla İdil Biret ve Suna Kan’ın yabancı ülkelere müzik eğitimine gönderilmesine ilişkin bir yasa çıkarması fikir verici ipuçlarıdır. Buna karşılık dönemin gazetelerinin günlük konser programlarından öğrendiğimize göre İstanbul ve Ankara’daki halkın alaturka müziğe yaygın ilgisi Atatürk döneminde olduğu gibi devam etmektedir. 1940’lı yıllarda Safiye Ayla, Münir Nurettin Selçuk, Müzeyyen Senar ve Perihan Altındağ Sözeri gibi Atatürk’ün sofrasında buluşan pek çok ses sanatkarı, 1940’lı yıllarda çay bahçelerinde, meyhanelerde ve gazinolarda her gün birden fazla konser vermiştir. Bu konserler merkezî yerler özelinde yeni nesillerin Klasik Osmanlı Müziği’ne ilgisinin devam ettiğini gösterir.

İktidarın 1950’de Demokrat Parti’ye (DP) geçmesinden sonra güncel literatürde kopmalara odaklanılsa da birçok politika benzer şekilde devam etti. CHP’nin Batı Bloku ve NATO’ya dâhil olma çabaları bunlardan birkaçıdır. Müzikal anlamda kopuş olduğunu söylemek gerekir. DP iktidarı tarafından revizyonist programlar

uygulandı. Arapça ezan yasağının kaldırılması ve Osmanlı hanedanı ailesinden kadınların Türkiye'ye girişinin serbest bırakılması revizyonist politikaların örnekleri olarak sayılabilir. Müzikolojide ise herhangi bir girişim olmasa da resmî olmayan toplantılarda Klasik Osmanlı Müziği şarkıcılar tarafından icra edildi. Bir gazete makalesine göre, Türk müzik grubunun önceki yıllarda olduğu gibi konservatuarda yer bulmak için yardıma ihtiyacı vardı (*Akşam Gazetesi*, 26 Ağustos 1954, s. 3). Ama Atatürk'ün sözlü emriyle söylenmesinin yasak olduğu “*Bu imtidâd-ı cevve*” gibi bir şarkı, Adnan Menderes'in yine sözlü emriyle şarkıcılar tarafından özel toplantılarda seslendirilmeye başlandı. Ayrıca DP'nin iktidara geldiği yıllarda müzikli eğlencelerin niteliği de değişmeye başladı; mesela gazetelerde yer alan haberlere göre arabesk isimlerinden Ferdi Tayfur şarkı söylemeye başladı. Bu Klasik Osmanlı Müziği'ne ilginin de dönüşerek devam ettiğinin göstergesidir.

Fotoğraf 1. *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1949, s. 4.

Bu dönemde üzerinde durulması gereken en önemli hadise, 6-7 Eylül Olayları'dır. Klasik Osmanlı Müziği, bilindiği üzere, emperyal bir kültür tasavvurudur, Bizans müzikolojisinin dönüşerek devam etmesidir. İstanbul merkezli olmasından dolayı Rum toplumu, Sefarad Yahudileri ve Ermeniler gibi farklı cemaatlerin müzikal formlara katkılarıyla devam etmiştir. 6-7 Eylül Olayları'yla İstanbul azınlıklarının yarattığı çok kültürlü formların, enstrümanların tamirini yapan ustaların Türkiye'den ayrılması Klasik Osmanlı Müziği'nin bir başka niteliğinin değiştiğini gösterir.

Sonuç olarak Klasik Osmanlı Müziği, DP dönemine kadar Klasik Batı Müziği esas alınan resmî programlar dâhilinde gayriresmî

toplantı ve eğlence yerlerinde devam etmiştir. Her ne kadar Klasik Osmanlı Müziği'nin eğitimi ve yaygınlaştırılması yönünde resmî bir girişim olmasa da hükûmetin, siyasetçilerin ve halkın kişisel yaşamlarında Klasik Osmanlı Müziği'ne olan ilgisi bozularak devam etti. DP'nin siyasi politikalarının sonuçlarıyla birlikte müzik gelenekleri bağlamında merkez kentlerin özellikleri de değişmeye başlamıştır.

İlişkilerin Zirvesi 1960'lar

1960'lı yıllarda Türkiye'de yönetimde ve toplumda pek çok değişiklik görülür. İlk olarak Türkiye bu yıllara askerî müdahaleyle girer. Türk Akademisi askerî şemsiye altında en özgürlükçü anayasayı hazırlamıştır. İkincisi, DP dönemindeki politikaların devamı, geri kalmış bölgelerden merkez bölgelere doğru nüfus hareketlerini takip eder. İstatistiksel verilere göre kent nüfusu, 1927'de toplam nüfusun yaklaşık dörtte birini oluştururken, 1960'larda yaklaşık üçte birine ulaşmıştır. Ancak bu noktada bizi ilgilendiren kısım, kent nüfusu artarken kente yeni gelen insanlarla birlikte kent yerleşmelerinin davranışlarının da değişmesidir. Yani bu durum, Cumhuriyet'in yerleşim yerlerindeki nüfusu o bölgede kontrol altında tutması politikasına zarar vermiş, kitleler Marmara Bölgesi'ndeki Çatalca-Kocaeli kısmına akın etmiştir. Bu durum sadece şehirlerin nüfus verilerini değil aynı zamanda şehirlerin kültürel boyutlarını da doğrudan etkiledi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında doğup Cumhuriyet'le yetişen yeni nesil, 1960'ların sonlarında öğrenci hareketleriyle birlikte küresel kültürle de karşılaşmışlardır. 1960'lı yıllar İstanbul halkının Osmanlı Klasik Müziği'ne olan ilgisi bağlamında kuşaklar arasında zirve noktasına ulaştı. Başka bir deyişle, müzikal koşullar bağlamında 1960 yılı, Cumhuriyet'in kuşaklarıyla Klasik Osmanlı Müziği arasındaki “barış görüşmelerinin” geldiği noktanın anlaşılması açısından önemlidir. Bu iddiayı anlamak için 1950'li yılların koşulları kritiktir. Bu bağlamda DP hükûmetinin yarı resmî gazetesi *Zafer Gazetesi* de *Cumhuriyet Gazetesi* gibi eğlence yerlerindeki toplantıları yayımlamaya devam eder. Bu noktada sadece Klasik Osmanlı Müziği icralarını değil, Arjantin ve İtalya'daki caz icralarını da eklemek gerekir.

1960'lı yıllarda farklı değişikliklerle halkın ilgisiyle kutlanacak olan eğlencelerin özellikleri 1950'li yıllarda değişti. Mesela bu konserlere flamingo dans orkestrası eklendi.

Klasik Osmanlı Müziği'nin resmî okul eksikliği devam ederken radyo evi, Klasik Osmanlı Müziği'nin gayriresmî başlıca eğitim merkezlerinden birisidir. 2000'li yılların başlarında yapılan mülâkatlar, radyo evinin 1960'lı yıllarda eğitim sürecini sürdürdüğünü ortaya koymuştur. Mesela radyo şarkıcısı Afife Ediboğlu radyonun eğitici rolünü anlatır:

*“Klasik Türk Müsiki Korosuna, İstanbul'dan gelen erkek ve kadın sanatkârlar katılıyor, koroyu Mesut Cemil yönetiyor. Repertuar hocası Nuri Halil Poyraz, Müsiki yayınlarının daha iyi bir hale getirilmesi için mutlaka ders verilmesine ve muntazam çalışmaya ihtiyaç olduğunu, bunun için de bir çalışma talimatnamesi hazırladıklarını, aksayan tarafları gün geçtikçe düzelterek derslerin saatlerini, şartlarını tespit ettiklerini söylüyor. Bu talimata göre her sabah dokuzda radyoevine gelen sanatkârlar, 9:00-9:45, 10:00-10:45, 11:00-11:45 saatlerinde üç devre halinde derslere giriyorlar. Öğleden sonra bu saatlerde Nuri Halil Poyraz'ın “klasik koro” için verdiği eserleri meşk ediyorlar. Öğleden sonra saat on beşte gelip iki devre içinde Kemal Niyazi Seyhun, Refik ve Fahire Fersan gibi değerli hocalardan repertuarlarını genişletmek için çeşitli şarkılar öğreniyorlar. Çok kısa bir zaman sonra tonmayster olarak radyoda hizmet gören Halil Bedii Yönetken'den, bona nota, Veli Kanık'tan ritim, usûl dersleri almaya başlıyorlar. Kısacası, böyle bir iyileştirme döneminde giriyorsunuz radyoya...”*¹

Bu bölümü kapatırken konuyla ilgili başka bir boyuta değinmek isterim. Klasik Osmanlı Müziği elitist bir özelliktedir. Bu elitist müzik geleneğinin cinsiyetçi bir eğilimi de vardır; bu müzik formları Osmanlı cemiyetlerinde erkek merkezli topluluklar arasında söyleniyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, tıpkı Cumhuriyet dönemindeki gibi, bu entelektüel ve elitist gelenekler imparatorluğun siyasi yapısı gibi, çok kültürlü yapının da değişmesiyle birlikte çökmeye başladı.

1 Hüseyin Kıyak koleksiyonundan olan kayıt İrem Şamlı ile birlikte Muratcan Zorcu tarafından çözülmüştür.

Cumhuriyet döneminde de imparatorluk çıkarlarından ziyade ulusal çıkarlar sürerken arkaik Osmanlı mirası yavaşça devam etti. Ancak Türkiye’deki nüfus hareketleri ve köylerin kentlere akını, daha önceki satırlarda da belirttiğimiz gibi yalnızca kentin statik durumunu değil aynı zamanda kent insanının davranışlarını da etkileyerek arabesk motifler ve dünya akımlarının Klasik Osmanlı Müziği buluşmasıyla birlikte dile getirilmeye başlandı.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’ndan sonra Türkiye’nin yeni rejimi, yani Kemalist dönem, dünyadaki çağdaş düşünce ve eğilimlere dair kavramları kökten ele almıştır. Klasik Batı Müziği’ne ilgi 19. yüzyılda başlamasına rağmen kökten ele alınmaya bu dönemde başlamıştır. Hükûmet bu girişimleri gerçekleştirerek geleneksel saray müziği olan Klasik Osmanlı Müziği’ni kısıtlamaya başladı. 1970’li yıllara kadar kısıtlamalar yasal olarak devam etti. Ancak Osmanlı dönemi kuşakları ve Cumhuriyet döneminin yeni kuşakları alaturka müzikle özellikle İstanbul ve hinterlandıyla Ankara’da eğlence toplantılarında karşılaştılar. Bu durum 1930’lu, 1940’lı, 1950’li ve 1960’lı yıllarda devam etmiştir. Ancak 1950’li yıllarda politikadaki değişiklikler merkezî bölgelerin kültürel boyutunu doğrudan etkilemiştir. 1960’lı yıllardan itibaren Klasik Osmanlı Müziği, arabesk motiflerle çağdaş dünyanın etkisi ve sosyo-politik yapı içerisinde devam etmiştir. Bu yazıda Cumhuriyet’in nesilleriyle Klasik Osmanlı Müziği arasında 1960’larda zirveye ulaşan “barış görüşmeleri” ele alınmıştır. Gazete örnekleri, ilgili resmî belgeler ve ilgili kişilerle yapılan röportajlarla, 1920’lerde Kemalist hareketin kuruluş süreci ve ilk girişimleri, 1930’larda radikal hareketlerin devam etmesi ve statükoya dönüşmesi, 1940’lar, 1950’ler ve 1960’lardaki yönetim de statükoyu takip etti. Ancak alaturka müziğe ilgi, arabesk ve çağdaş motiflerle eğlence mekânlarında 1960’lı yıllara kadar ulaşır. Bu çalışmada Cumhuriyet kuşaklarının, Demokrat Parti’nin (DP) ardından, 1960’lı yıllarda Klasik Osmanlı Müziği’ne geçiş döneminde zirve noktasına ulaştığını savundum.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

BOA. TRT. MD. d 381.104 BOA. TRT. MD. d385. 59 BOA. TRT. MD. d.442.
2 BOA. TRT. MD. d.467.12

Gazeteler

Akşam Gazetesi, 29 Mart 1964

Akşam Gazetesi, 26 Ağustos 1954

Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım 1948

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Şubat 1949

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Şubat 1949

Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mart 1949

Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mart 1949

Zafer Gazetesi, 15 Temmuz 1950

Kitap ve Makaleler

Sağlam B. (2015). Türk Müziğinin Hafızası: Saadeddin Heper. *Musikşinas* 14.

Paçacı G. (2012). Osmanlı Müziğinde ‘Tarih’ Yazımı Üzerine Eni-Konu Düşünmek ve ‘Gündelik’ İki Müzik Yazısı. *Musikşinas* 12.

İnalcık, H. (2019). *Şair ve patron*. Doğu Batı Yayınları.

İnalcık H. (2010). Atatürk ve Atatürkçülük. *Makaleler*. Doğu Batı Yayınları.

Komisyon. (2009). *Atatürk'ün not defterleri*. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Bardakçı M. (1 Şubat 2010). Atatürk'ün alaturka musiki yasağı. *Habertürk gazetes*.

Berkes N. (2014). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.

Safa P. (11 Ocak 1933). “Musiki anketimizin neticeleri I” *Cumhuriyet Gazetesi*.

Alimdar S. (2016). *Osmanlı’da Batı müziği*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk Ş. (2019). *Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaya Yakup. (2012). “Erken Cumhuriyet Döneminde Kökten Modernleşmenin Bir Göstergesi Olarak ‘Musiki İnkılabı’” *History Studies*, 4/1.

İnternet Siteleri

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanunlar_kararlar/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302541.pdf [Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023]

<https://www.tccb.gov.tr/assets/muzik/index.html> [Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023]

<https://www.tccb.gov.tr/assets/muzik/index.html> [Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023]

https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/01_11_1934.pdf [Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023]

<http://www.musikidergisi.net/?p=867> [Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023]

Yazarlar ve Editörler Hakkında

Hakan Dumlu

1993'te Kayseri'de doğdu. Nuh Mehmet Küçükçalık Anadolu Lisesi'nden mezun oldu. Ardından tarih alanında Boğaziçi Üniversitesi'nden lisans derecesini aldı. Bitirme tezinde, *Osmanlı Musavvî Cemaati ile İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin ilişkisini inceledi. Yüksek lisans derecesini ise uluslararası ilişkiler alanında yazdığı “Kıbrıs Davası için Kamu Diplomasisi” başlıklı teziyle Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nden (ATASAREN) aldı. Bu süreçte Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı Atatürk Araştırma Merkezi'nin bursiyeri oldu. Siyasi tarihin yanı sıra bölgesel çalışmalar bağlamında Kıbrıs sorununa yöneldi. Doktora öğrenimine yine ATASAREN'de devam ediyor. Aynı zamanda İstanbul Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapıyor.

Chris Selçuk Erenerol

Yeditepe Üniversitesi'nde Fransızca Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü yanında Sosyoloji Bölümü'yle yan dal yaptı. Lisans boyunca farklı konularda akademik çalışmalar yapıp bunlardan belki de en belirginlerini uluslararası özel hukuk alanında verdi. Lisans tezini Türk siyasal yaşamında laikliğin yerini siyasal ve tarihsel perspektiften inceleyerek kaleme aldı. Yüksek lisans öncesi burslu kabul edildiği hukuk programı için Brüksel'e gitti ve aynı üniversitede (*Université Libre de Bruxelles*) çift yüksek lisans yaptı. Siyaset anabilim dalı yüksek lisans programında Amerika Birleşik Devletleri'nde kabul gören seküler anlayışı ve devlet dinini yeniden inceledi. İkinci yüksek lisansı olan Din Bilimi ve Laiklik bölümüne pandemiden dolayı ara verdi. Türkiye'ye dönmesiyle beraber siyasal danışmanlık kariyerine başladı. Aynı zamanda Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin basın sözcüsü yardımcılığını yürütürken birçok akademik konferansa katıldı ve yayın yaptı.

Alkan Özdemir

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden lisans derecesini 2020 yılında aldı. Bölümünü bitirmek üzere çalıştığı tezi, Darülaceze (1895) üzerineydi. Kurumun tarihini, toplumsal açılımlarını, II. Abdülhamid devrindeki benzer sosyal hizmetleri ve bunun iktidar meşruiyetini pekiştirme pratiklerini inceledi. Ardından Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2023'te, “Kurtuluş Savaşı Romanlarında Milliyetçi Muhafazakâr Söylem” başlıklı teziyle yüksek lisans derecesini aldı. Tezinde resmî tarih anlatısına karşı çıkan milliyetçi muhafazakâr alternatif tarih anlatısı, popüler Türk tarihçiliğini, alternatif tezlerin edebî alandaki yansımalarını, Tarık Buğra gibi türün öncülüğünü üstlenen yazarların eserlerini odağa alarak edebiyat, tarih, politika ve sosyoloji gibi alanlarla etkileşim içinde kaldı. Disiplinlerarası bir yaklaşımı benimseyerek konunun Türkiye yakın tarihinin kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik bağlamıyla ilişkisini irdeledi. Aynı zamanda, Türkiye İş Bankası Müzesi'nde 2022-2023 yılları arasında okul, kurum ve bireysel grupları gezdirerek Kurtuluş Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1938 arası dönemine odaklanan iki ayrı sergiyi anlattı.

Selin Topkaya

İstanbul doğumlu hukuk öğrencisidir. 2018 yılında İstanbul'da bulunan İtalyan Lisesi'nden mezun olduktan sonra Milano Üniversitesi'nde hukuk eğitimine başlamıştır ve şu anda aynı fakültenin yüksek lisans programında tez yazmaktadır. Akademik kariyerine ek olarak, 2022-2023 yıllarında Lloyd's Maritime Academy'nin deniz hukuku diploma programına katılmıştır. Yazılı çalışmaları hem online hem de basılı platformlarda yer almıştır. Çevirmen olarak da çalışmaktadır. İyi seviyede İtalyanca ve İngilizce, orta seviyede Almanca ve Fransızca bilmektedir. Kendi blogunda ilgi alanlarıyla ilgili yazılar yazmayı sürdürmektedir: <https://selintopkaya.substack.com/> Hâlihazırda İtalya'da yaşamaktadır.

Serkan Oğul Tuna

Kaliforniya Üniversitesi, Irvine’da Tarih doktora öğrencisi ve öğretim asistanıdır. Lisans öğrenimini 2019 yılında Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlamış ve 2021 yılında Fransa’daki Lille Siyasal Araştırmalar Enstitüsü’nde yine uluslararası ilişkiler üzerine yüksek lisans diplomasını almıştır. *Resistance Everywhere: Politics of Turkey’s Left-Wing Diaspora in France (1971-1988)* (2021) adlı kitabın yazarı olan Tuna, Güney Kafkasya tarihi ve Sovyetler Birliği’nde milliyetçilik üzerine çalışmaktadır.

Mert Can Yılmaz

Uppsala Çatışma Verileri Programı’nda (UCDP) kıdemli analist olarak çalışmaktadır. Lisans öğrenimini 2017’de Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlamış, Barış ve Çatışma Çalışmaları alanındaki ilk yüksek lisans derecesini bireylerin isyancı örgütlere katılım davranışlarının ardındaki mekanizmayı merkezine alan teziyle Uppsala Üniversitesi’nden almıştır. 2023’te aynı üniversitenin ilahiyat fakültesinden aldığı ikinci yüksek lisans diploması için hazırladığı tezi, dinlerin ve dindar toplulukların gelişen yapay zeka sistemlerinden beklentilerine dairdir.

Muratcan Zorcu

Körfez Atatürk Anadolu Lisesi’nden 2013 yılında mezun olduktan sonra Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’ne girdi. Bu bölümü mezuniyetini takiben yine Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde “Under Mehmed ‘Alî’s Impact: Dispatching Students to Europe in the Reign of Mahmūd II (1830–1839)” başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2021’de Koç Üniversitesi Tarih Bölümü’nde doktora çalışmalarına başlayan Zorcu, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat dönemindeki ayan aileleri üzerine çalışmaktadır. 2021’de ayrıca *Yarının Kültürü* isimli internet sitesini kurdu. Burada yazı işleri koordinatörü olarak faaliyetlerini sürdürürken akademik çalışmalarına 2023’te Toronto Üniversitesi’nde Dr. Adrien Zakar’ın projesine katılarak devam etmektedir.

*Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK,
1923 yılında Çankaya Köşkü'nün bahçesinde.*